

ENDÜLÜS’TE YAZILAN SAHABE BİYOGRAFİLERİNDE SON HALKA: RU’AYNİ VE CÂMİ’İ

Seyit Ali Güşen*

Öz:

İslamî ilimlerin tamamı tarafından önemli kabul edilen sahabe neslinin tespiti için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda rivayet ve tarihi bilgilerden hareketle bir kimsenin sahâbî olup olmadığı belirtilmiştir. Bu türün doğası gereği, yazılan eserler de genelde kendinden öncekilerle bağlantılı olarak telif edilmiştir. Hicrî VII. yüzyılda Endülüslü bir muhaddis tarafından kaleme alınan ve kendi zamanına kadar telif edilen en geniş sahabe tespit çalışması olan el-Câmi’ isimli eser ise yazıldığı dönem sonrasında yeterince ilgi görmemiştir. Bu makalede mezkur eserin müellifi Endülüslü muhaddis Ruaynî ve *Câmi* adlı eseri, eserin kaynakları, sistematığı ve etkileri dikkate alınmak suretiyle değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sahabe, Ruaynî, Câmi’, Endülüs, Hadis.

Abstract:

The Last Book Written on Sahabe Biography in Andalus “Abu Musa er-Ruayini and His Jami’”

There have been many researches about the companion (**sahabi**) generation that is considered to be very important in all disciplines of Islamic studies. In these researches, it is discussed whether if some one is a sahaba or not, based on the reports from the narrations and historical data. Due to the nature of the genre, any produced work in the field must be linked to the previ-

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı.

ous literature. Written by an Andalusian hadith scholar in the VII. Century and being widest in the scope for identifying the companions, *al-Cami* did not gain enough attention in the later literature. In this article, **Ruaynî**'s work *al-Cami*'s sources, systematic and impact will be studied.

Keywords: Companions, Ruaynî, Câmî', Andalus, Hadith.

Giriş

İslâm medeniyetinin ilk nesli sahâbe, Siyer, İslâm Tarihi, Fıkıh ve Hadis ilimleri başta olmak üzere pek çok bilimsel çalışmanın ana konusudur. Bu sebeple hicrî ilk asırdan itibaren, çeşitli vesilelerle her ilim dalı açısından önemli kabul edilen bu neslin kayıtları tutulmuştur.¹ Bu ilimler yanında Hadis ilminin de en önemli araştırma alanlarından biri sahâbe bilgisidir. Zira Hz. Peygamber'i gören kimselerin bilinmesi, Hz. Peygamber'e iman eden ilk nesli tanıma ve sîret bilgilerinin kaynağına ulaşma yanında senedin ittisaliyle, dolayısıyla da hadisin sıhhatiyle ilişkili kabul edilmiştir. Nitekim ilk hadis usulü müelliflerinden Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014), ancak sahâbe bilgisinde derinleşen kimselerin hadis hafızı kabul edilebileceklerine işaret ederek, -bu ilme sahip olmayan bazı hocalarının-mürsel rivayet ile müsned rivayetleri birbirine karıştırdıklarını ifade etmiştir.²

Sahâbe bilgisinin hadis sahasındaki önemine binaen muhaddisler çeşitli çalışmalarda tarihî bilgilerden hareketle sahâbîlerin sayısı hakkında

¹ Sahâbîlerin isimleri farklı gerekçelerle İslâm'ın ilk zamanlarından itibaren kayıt altına alınmıştır. Mesela, Hz. Peygamber zamanında nüfus sayımı ve savaşa giderken tutulan kayıtlar, Hz. Ömer zamanından itibaren divânlar ile sahâbe ve tâbiîn neslinden sahife veya kitap yazan kimselerin yazdığı kayıtlar için bk. Yazıcı, Mahmut, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, İstanbul, 2015, s. 88-140.

² Hakim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs*, nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin, Beyrut, 1980, s. 24-25.

60.000 ile 120.000 arasında rakamlar vermişlerdir.³ Muhaddisler bunun yanında, söz konusu sahâbîleri ismen de tespit edebilmek için bazı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Mesela İslâm tarihinde nüfus sayımı, divanlar,⁴ siyer, tabakat, ensâb, fütuhât, ricâl ve şehir tarihleri gibi eserlerde farklı gayelerle sahâbîlerin isimleri kayda alınmışsa da hadis ilminin sistemleşmesi ve bu alandaki yoğun telif faaliyetinin ardından sahâbîlere hasredilen bir literatür oluşmuştur.⁵ Bu konudaki ilk müstakil eserin Buhârî (ö. 256/870) tarafından yazıldığı⁶, günümüze ulaşan ilk kaynağın ise Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Tesmiyetü ashâbî'n-Nebî'si* olduğu belirtilmektedir.⁷

Sahâbe hakkındaki kitapların muhtevasına bakıldığı zaman ilk eserlerin, rivayetlerden hareketle sahâbîleri tespit etmeye çalıştığı görülmekte-

³ Yukarıdaki yüksek sayıların yanında bu alanda yazılmış olan literatür incelendiğinde görüleceği üzere ismi kayıtlara geçen sahâbîlerin 8.000 civarında olduğu ifade edilmelidir. (bk. Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut, 1995, I, 154.) Bu sayılar ile sahâbe tespiti yapan eserlerdeki tercemelerin miktarları arasındaki büyük farklılığa bu alandaki en geniş eseri yazan İbn Hacer, "sahâbî isimlerinin kayıt altına alınmadan önce pek çok sahâbînin savaşlar ve hastalık sebebiyle vefat ettiğini" gerekçe göstermektedir. Buna ek olarak, Hz. Peygamber'in binlerce sahâbîye hitap ettiği Veda Haccı'na katılanların sayısı dikkate alındığında bunların büyük çoğunluğunun Medine dışında yaşayan ve daha sonra sahâbî olmaları dikkat çekmeyen bedvîlerin bu sayıyı yüksek gösterdiğini belirtmektedir (bk. İbn Hacer, *İsâbe*, I, 155) Sahâbe sayısı hakkındaki görüşler için bk. Paksoy, Kadir, "Sahâbe'nin Sayısı, Hadislerin Sayısı ve Hadis Hafızlarının Dehaları Hakkında Bazı Tespitler", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa, 1997, sy. 3, s. 228-248; Güner, Osman, "Hadis Rivayeti Açısından Sahâbeye Yöneltilen Bazı Tenkitlerin Değerlendirilmesi", *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Sempozyumu*, Ankara, 2003, s. 629.

⁴ Sahâbîlerin ilk tespiti Hz. Peygamber zamanında onun emri ile yapılmış (bk. Buhârî, Cihad, 177) daha sonra Hz. Ömer zamanında başka sahâbîlerin de onayıyla oluşturulan Divanlara isimlerini kaydetmek suretiyle sahâbîler ayrıntılı bilgileriyle kayıt altına alınmaya başlanmıştır. bk. Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut, 1968, III, 295.

⁵ Sahâbe bilgisinin tespiti hakkında yapılan bir çalışmada yazar, bu eserleri, İlk Dönem Kaynakları ve İlk Dönem Eserlerine Dayalı Kaynaklar başlıklarında incelemiştir. Bu kitapların tanıtımları için bk. Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, s. 200-269; 301-373.

⁶ İbn Hacer, *İsâbe*, I, 153. Kaynaklarda adı geçen bu alandaki diğer eserler için bk. Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, s. 244.

⁷ Yardım, Ali, "Ashâb Bilgisinin Kaynakları ve Tirmizî'nin 'Tesmiyetü Ashâb'in-Nebî'si' Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1985, sayı: 2, s. 271.

dir. Buna bağlı olarak ilk kaynaklarda, yazılış amaçlarına bağlı olarak sınırlı sayıda sahâbîye yer verilmektedir. Usul ve ricâl eserlerindeki gelişmenin etkisiyle bu ilim dalı da ilerleme kaydetmiş ve sahâbe eserlerinde zikredilen terceme sayısında artış olmuştur. Bu alandaki asıl değişim ise İbn Abdülber (ö. 463/1071) ile yaşanmıştır. Zira müellif, *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb* adını verdiği eserinde kendi zamanına kadar yazılan en kapsamlı sahâbe eserini telif etmiştir.⁸ Eserin adının iddialı olmasına rağmen pek çok sahâbînin eserde kayıtlı bulunmadığını gören sonraki müellifler ise eksikleri tamamlama yoluna gitmişler ve bu eser üzerine muhtelif istidrak ve zeyl türünde kitaplar yazmışlardır.⁹

Sahâbe literatürü çok geniş bir alan olup bu konudaki bütün eserlere temas etmek makale boyutundaki bir çalışma için imkan dahilinde değildir. Bu sebeple burada -hem klasik dönemde hem de günümüzde- eseri hakkında pek malumat bulunmayan, Endülüs muhaddislerinden Ruaynî (ö. 632/1234) ve sahâbe tespitine dair yazdığı *el-Câmi' li-mâ fi'l-musannefâti'l-cevâmi'* isimli kitabı değerlendirilecektir. Ruaynî ve eserine geçmeden önce diğer İslâm bölgelerine göre daha farklı bir siyasi ve tarihî geçmişe sahip olan Endülüs'te hadis ilminin gelişimi hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Zira sahabe biyografisi eserlerine bakıldığı zaman Endülüslü mu-

⁸ Kitabın adı, her ne kadar bütün sahabîleri topladığını hissettirse de bütün sahabîleri toplamadığını kendisi de ifade eden İbn Abdülber, (bk. İbn Abdülber, *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*, nşr, Ali Muhammed Bicâvî, Beyrut, 1992, I, 20.) talebesi Ebû Ali el-Gassânî'ye (ö. 498/1105), kendisinden sonra ismini tespit edebildiği sahabîleri İstîâb'a eklemesini şiddetle tavsiye etmiştir. (bk. Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut, 1956, IV, 1234.) Ebu Ali el-Gassânî'nin, bu kitapta ismi yer almayanlar için müstakil bir eser telif ettiği belirtilmekle birlikte (bk. Yardım, Ali, "İstîâb", *DİA*, XXIII, 315), işaret edilen kaynakta İbn Abdülber'in, yeni bir kitap talebi değil, kendi kitabına eklemelerle bulunmasını istediği anlaşılmaktadır. (bk. Zehabî, *Tezkire*, IV, 1234.)

⁹ İbn Abdülber'in "bütün sahabîleri eserinde bir araya getirdiği" iddiası ve *İstîâb* üzerine telif edilen bazı eserler için bk. İbnu'l-Emin et-Tuleytulî, Ebû İshâk İbrahim el-Kurtubî, *el-İstidrâk 'ale'l-İstîâb*, nşr. Hannân el-Haddâd, Fas, 2008, I, 46-120 (Naşirin notu); İbn Hacer, *İsâbe*, I, 154. Abdullah Muhammed Habeşi, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşi*, Abu Dabi 2004, I, 170-171.

haddislerin ve rical alimlerinin bu alanda önemli etkilerinin olduğu görülmektedir. İbn Abdülber başta olmak üzere Ebû Ali el-Ğassânî (ö.498/1104), Ebû Bekr Muhammed b. Halef b. Fethûn (ö.520/1126), Ebû Muhammed Abdullah b. Ali el-Lahmî er-Raşâtî (ö.542/1147), İbnu'l-Emîn et-Tuleytulî (ö.544/1149), Ebu'l-Velîd Yûsuf b. 'Abdilazîz b. Debbâğ (ö.546/1151) gibi isimler, verdikleri eserleriyle sahabe bilgisinde uzman oldukları anlaşılmaktadır.¹⁰ Yazıda Endülüs hakkındaki kısa açıklamalardan sonra ayrıca Ruaynî'nin hadis ve rical ilmindeki yerine temas edilecek daha sonra da *Cami'*, isim, tertip, kaynak ve yöntem açısından değerlendirilecektir.

A. Endülüs'te Hadis İlimi:

Hicrî 92 yılında (m. 710) başlayan¹¹ Endülüs'ün fethi ile birlikte Hicrî ikinci asrın ilk yıllarından itibaren Müslüman nüfus artmaya başlamış ve diğer İslâm beldelerinde olduğu gibi İslâmî ilimler Endülüs'te de öğretilmiştir. İslâm'ın Endülüs'te yayıldığı ilk yıllarda kurumsallaşmış bir eğitim sisteminin oluşması beklenemeyeceği için hadis ilminin yerleşmesi de zaman almıştır.¹² Endülüs'teki ilmî gelişim düşünüldüğünde hadis ilminin Endülüs'te gelişmesinin üç aşamadan oluştuğu görülmektedir.

¹⁰ Yazıcı, *Sahabe Bilgisinin Tespiti*, s. 311.

¹¹ İzzeddîn İbnü'l-Esir el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târih*, nşr. Muhammed Yusuf, Beyrut, 1987, IV, 264.

¹² Hadis ilminin Endülüs'e ne zaman girdiği ve yaygınlaştığı inceleme konusu yapılmıştır. Batılı araştırmacılardan İsaabel Fierro, evâil delilinden hareketle Endülüs'e hadis ilmini ilk getirenlerin Muâviye b. Sâlih (ö. 158/749) ve Sa'sâ b. Sellâm ed-Dımaşkı (ö. 201/816) olduğunu nakleler, ancak bu râvilerin Endülüslü talebelerinin olmadığını gerekçe göstererek onların Endülüs'teki hadis rivayeti ile ilişkilerinin kurgusal olduğu kanaatine varır. bk. Fierro, İsaabel, "Hadisin Endülüs'e Girişi", trc. Murat Gökalp, *AÜİFD*, 2006, XXXXVII, sy. 2, s. 241. [Evâil delili, Juynboll'un isnad tarihi hakkındaki kanaatini dayandırmak için kullandığı bir hipotezdir. Juynboll, çeşitli kaynaklarda isnadı ilk kullanan, hadisi ilk tedvin eden, ilk kassacılık yapan, ilk müsned türü eser yazan ve hadisi Mısır'a ilk taşıyan vb. kişilerle ilgili nakilleri alarak sahip olduğu görüşü delillendirmeye çalışmaktadır. (bk. Juynboll, G.H.A., *Muslim Tradition*, Cambridge, 1983, s. 11-23.) Bununla birlikte evâil delili, dayandığı kaynağın bu konudaki bilgisinin öznel olma ihtimali, bu kanıtı esas alarak kabul etmediği delillerin hadis metodlarına göre bilgi değeri bakımından daha üst seviyede olması ve seçmeci bir yaklaşımla istediği ri-

İlk aşama, hadis alimlerinin gelişi ile başlayan, ancak İslâm'ın yeni yeni yaygınlaştığı ve henüz Müslüman olan halka daha çok fikhî bilgilerin öğretilmesine ağırlık verildiği hicrî ikinci asırda yaşanmıştır. Bu yüzyılda kurumsal manada hadis eğitiminden ziyade, hadis ilmi ile meşhur râvilerin ferdî faaliyetleri söz konusudur. Buna Muâviye b. Sâlih (ö. 158/749) örnek verilebilir. Aslen Humuslu olan Muâviye b. Sâlih, hadis ehli tarafından bilinen ve sika kabul edilen bir râvidir.¹³ O, hadis ilminde meşhur olsa da Endülüs'te hadis rivayetinden ziyade¹⁴ kadılık ile meşgul olmuş, ancak hac için Hicaz bölgesine gittiği zaman oradaki muhaddisler kendisinden rivayette bulunmuşlardır.¹⁵ Nitekim Yahya b. Maîn (ö. 233/837) ile sonraki dönemde Endülüs'te hadisin yayılmasına vesile olan Muhammed b. Vaddâh (ö. 287/900) arasında geçen konuşma Endülüslülerin Muâviye b. Sâlih'in hadis rivayetlerinden yeterince faydalanamadıklarını göstermektedir.¹⁶ Ayrıca hadis ilmine rağbet arttıktan sonra onun kitaplarına ulaşmak için

veyetleri tercih etmesi bakımından tekrar gözden geçirilmesi ve ayrıntılarıyla incelenilmesi gereken bir metod durumundadır.] Isabel Fierro'nun da çalışmasında yaptığı aslında Juynboll'un metodunun geçerli olmadığını ortaya koymaktır. Fierro'nun makalesi Juynboll'un özneliğini ortaya koymakla beraber, yetersiz araştırma sebebiyle tenkit edilmiş ve Muâviye ve Sa'sâ'ın Endülüslü râvilerce nakledilen rivayetlerine örnekler verilmiştir. bk. Öztoprak, Mustafa, "Hadis İlminin Endülüs'e Girişi", *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, 2013, s. 148.

¹³ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, Beyrut, ty. VII, 335; Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve'ta'dîl*, Beyrut, 1952, VIII, 382; Yusuf b. Zekî el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, nşr. Beşşar Avvad Ma'rûf, Beyrut, 1980, XXVIII, 186-193; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, nşr. Muhammed Avvâme, Suriye, 1986, s. 538.

¹⁴ Muâviye b. Sâlih'ten Endülüs'te iken hadis dinleyen râviler de zikredilmektedir. bk. Ali b. Abdullah b. Muhammed el-Cüzami en-Nübahî, *Târîhu kudatî'l-Endülüs*, Beyrut, 1995, s. 64. Muâviyeden hadis nakleden diğer râviler için bk. Öztoprak, "Hadis İlminin Endülüs'e Girişi", *İÜİFD*, sy. 2, 2013, s. 149-154.

¹⁵ Abdullah b. Muhammed İbnü'l-Faradî, *Târîhu'l-ulemâ ve'r-ruvâti'l-ilmî bi'l-Endülüs*, nşr. İzzet Attar, Kahire, 1988, II, 138.

¹⁶ Yahya b. Maîn, Muhammed b. Vaddâh'a Muâviye b. Sâlih'in hadislerini yazıp yazmadıklarını sormuş, o da, hayır cevabını verince sebebini sormuştur. Muhammed b. Vaddâh da o dönemde Endülüslülerin henüz ilim ehli olmadıklarını söyleyince Yahya b. Maîn büyük bir ilmi zayi ettiklerini ifade etmiştir. bk. Muhammed b. Haris b. Esed el-Kayrevani el-Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, nşr. İbrâhim Ebyari, Kahire, 1989, s. 50, 51.

Endülüs'e giden Muhammed b. Abdülmelik b. Esmer bu amacına nail olmadığını ifade etmektedir.¹⁷ Benzer şekilde aslen Dımaşklı olan Endülüs kadısı Sa'sa'a b. Sellâm (ö. 201/816) da Evzâî'nin görüşlerini ve hadisi Endülüs'e ilk getirenlerden kabul edilmektedir.¹⁸ Her ne kadar bu şahısların ferdi faaliyetleri bulunsa da o yıllarda Endülüs'te yaygın bir hadis eğitiminin varlığından söz edilemez. Zira bu iki râvinin gayretleri yanında daha sonraki yıllarda yaşayan Asbağ b. Halîl'in (ö. 273/886) İbn Ebî Şeybe'nin eseri hakkında kullandığı ifadelerden¹⁹ bir yandan ehl-i hadise karşı olumsuz kanaatlerin oluştuğu ama öbür taraftan hadis ilminin ne kadar geliştiği anlaşılmaktadır.²⁰

Hadis ilminin Endülüs'te geçirdiği ikinci aşama diye nitelenebilecek olan hicrî 220-600 yılları arası, yönetimin teşviki ve bölgeler arası ilim yolculukları sayesinde hadisin altın çağı durumunda kabul edilmektedir. Nitekim bu dönemde orada yetişen alimler ve telif edilen eser sayısı zirveye ulaşmıştır. Bu çağı başlatan en önemli muhaddisler ise Abdülmelik b. Habîb

¹⁷ Abdülhadi Ahmed Hüseyin, *Mezâhiru'n-nehdati'l-hadisiyye fi ahdi Ya'kûb el-Mansûr el-Muvahhidî*, Tıtvan, 1982, I, 230.

¹⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu'l-ulemâ*, I, 240; Muhammed b. Fütuh b. Abdullah Mayurki Ezdi el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis fi zikri vüülâti fi târîhi ulemâi'l-Endülüs*, nşr. Muhammed Tavit Tanç, Kahire, 1952, s. 227.

¹⁹ Asbağ b. Halîl'in "Tabutumun içinde domuz başı bulunması, İbn Ebû Şeybe'nin Müsned'inin yer almasından daha hayırlıdır" dediği nakledilmektedir. bk. Abdullah b. Muhammed b. Yusuf İbnü'l-Faradî, *Târîhu'l-ulema*, I, 94. Bununla birlikte hadis karşıtı bu tavırın mezkur dönemde yaygın ve uzun süreli olmadığı da anlaşılmaktadır. Zira yukarıdaki ifadelerin sahibi Asbağ b. Halîl'in oğlu Kasım b. Asbağ'ın (ö. 340/951), babasının hadise karşı olan tutumu sebebiyle komşuları olan Bakî b. Mahled'den istifade edemediğini belirterek babasına beddua ettiği ifade edilmiştir. bk. İbnü'l-Faradî, *Târîhu'l-ulemâ*, I, 94; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaut, Beyrut, 1985, XIII, 202.

²⁰ Endülüs'te Ehl-i rey çatışması için bk. Çavuşoğlu, Ali Hakan, "Endülüs'te Rey-Hadis Mücadelesi", *İslâmiyât*, 2004, cilt: VII, sayı: 3 [Karşılaşma 3: Endülüs Tecrübesi özel sayısı], s. 59-74.

el-İlbîrî (ö. 238/852)²¹, Bakî b. Mahled (ö. 276/889)²² ve Muhammed b. Vaddâh'tır (ö. 287/900).²³ Bu dönemde hadis ilmi, halifelerin desteği²⁴, hatta bizzat gelip derslere katılması ile revaç bulmuştur.²⁵

Üçüncü aşama ise Endülüs'teki hadis ilminin zayıfladığı hicrî VI. asrın sonları ile devletin yıkıldığı IX. asır arası olarak tespit edilmektedir. Bu yıllarda ilim adamları, siyasi karışıklıkların da tesiriyle nispeten daha istikrarlı gördükleri bölgelere gitmiş, Doğu İslâm bölgeleri ile ilim alışverişi azalmıştır. İlmî gelişmelerin ışığında mezkur dönemde yazılan eserler daha çok önceki eserlerin haşiyesi, değerlendirmesi, zeyli ve şerhi mahiyetinde olmuştur.²⁶

Araştırma konusu yaptığımız Ruaynî'nin eseri de Endülüs'te hadis ilminin altın çağının sonu ile zayıflamaya başladığı dönemde kaleme alınan bir kitaptır. Bu durum, bölgeler arası iletişimin zayıflaması ve siyasi istik-

²¹ Yukarıda adı geçen Sa'sa'a b. Sellâm ve diğer pek çok muhaddisten hadis dersi alan râvi, Emevî Halifesi Abdurrahman b. Hakem'in müsteşarı olmuş ve huzurunda İmam Malik'in talebesi Yahya b. Yahya ile münazaralar yapmıştır. bk. İbnü'l-Faradî, *Târîhu'l-ulemâ*; I, 313; Kadı İyaz b. Musa el-Yahsubî, *Terfîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, nşr. Tavit Tanci-v.dğr., Rabat, ty., IV, 123.

²² Bakî b. Mahled, İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'ini Endülüs'e getirince oradaki alimler karşı çıkmış, eseri Halife Muhammed b. Abdurrahman'a getirerek okutulmasını engellemeye çalışmışlardır. Kitabı inceleyen halife, okutulmasını tavsiye etmiş, Bakî b. Mahled'e de hadislerini rivayet ederek ilmini yaymasını emretmiştir. bk. Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 12. Bakî, Endülüs'te çok hadis rivayet eden ilk muhaddis olarak tavsif edilmektedir. bk. Zehebî, *Siyer*, XIII, 290. Bakî b. Mahled'in hadis ilmine katkıları için bk. Abu Nayeem Md. Râisuddîn, "Bakî b. Mahled el-Kurtubî ve Endülüs'teki Hadis Çalışmalarına Katkısı", çev. Murat Gökâlp, *Dini Araştırmalar*, Cilt:7, sy. XXI, Ankara 2005, s. 323-329.

²³ Endülüslü pek çok müellifin eğitim aldığı ve eserleri bulunan Muhammed b. Vaddâh hadis öğrenmek için doğu İslâm dünyasında pek çok bölgeyi gezerek önemli muhaddislerden hadis yazmıştır. bk. İbnü'l-Faradî, *Târîhu'l-ulemâ*; II, 32; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 12.

²⁴ Endülüs bölgesinde hadis ilminin yayılmasında halifelerin büyük tesiri bulunmaktadır. Halifelerin hadis ilmine etkileri için bk. Öztoprak, Mustafa, "Endülüs Hadisçiliğinde Halifelerin Yeri", *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, sayı: 2, s. 149-165.

²⁵ Öztoprak, Mustafa, "Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Aşamaları", *Marife*, Yaz, 2012, s. 192. Hadis ilminin bu dönemdeki alimler ve eserleri için bk. Kurt, Ali Vassî, *Endülüs'te Hadis ve İbn Arabî*, İstanbul, 1998, s. 237-312.

²⁶ Bu dönemler hakkında geniş bilgi için bk. Öztoprak, "Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Aşamaları", s. 184-195.

rarsızlık sebebiyle -müellifin hayatı kısmında işaret edileceği üzere- hem yazıldığı dönemde, hem de sonraki asırlarda ilim dünyasında hak ettiği değeri görememesine sebebiyet vermiştir. Örnek olarak sahâbe biyografisi müelliflerinden Zehebî (ö. 748/1348), Ruaynî'den yaklaşık bir asır sonra yaşamış olmasına rağmen, eserin varlığını bildirmekte ancak görebildiğimiz kadarıyla kitaplarında ona atıf yapmamaktadır. Diğer taraftan, bu alandaki en geniş ve sistematik kaynağın yazarı olan İbn Hacer'in (ö. 852/1449) müellife ve esere dair herhangi bir bilgi zikretmemesi **Câmî'**in ilim dünyasındaki yalnızlığını göstermektedir.

Câmî'in yeterince tanınmayışı, 2002 yılında eser üzerine bir tez yazılincaya kadar sürmüştü, sonrasında da çeşitli çalışmalar kaleme alınmıştır.²⁷ Ne var ki, Arap dünyasında gerçekleştirilen bu araştırmaların büyük bölümü tez halinde kalmış, yayımlanamamıştır. Buna bağlı olarak ülkemizde yapılan çalışmalarda da eser hakkında pek bilgi yoktur.²⁸ Bu sebeple aşağıda, ilim dünyasında garip kalmış bu eser ve müellifi hakkında bilgi verilecektir.

²⁷ Eser hakkında ilk olarak 2002 yılında Muhammed Yasir Şa'ırî, *Ebu Muhammed İsa b. Süleyman er-Ruaynî ve menhecühû fi'l-Câmî' limâ fi'l-musannefât ve'l-cevâmi'* isimli bir master tezi hazırlamıştır. bk. Müessesetü Dâri'l-hadis el-Haseniyye, *Delilü'r-resâil ve'l-utrûhât*, Mağrib, 2010, s. 56. Aynı müellifin doktora çalışması olarak Câmî'in tahkikini yaptığı da belirtilmektedir. bk. <http://www.oqba.ma/Article.aspx?C=5558>. (Son erişim tarihi: 04.07.2015) Ayrıca eser 2006-2007 yıllarında Medine İslâm Üniversitesinde kısımlara ayrılarak, Abdullah b. İyd b. Umeyr, İbrahim b. Mukbil b. Suveylih yüksek lisans tezi, Cem'an b. Ahmed, Bâbâ İbrahim ve Hasan b. Râzî es-Sâ'idî tarafından da doktora çalışması olarak savunulmuştur. bk. <http://www.iu.edu.sa/deanships/GraduateStudies/theses/discussion/Hadith/AlomAlhdith/Pages/default.aspx> (Son erişim tarihi: 4.7.2015) **Câmî'**in bir kısmının diğer bir tahkiki de Muhammed Saîd Fekîkî tarafından yüksek lisans tezi olarak gerçekleştirilmiştir. bk. Muhammed Saîd Fekîkî, *el-Câmî' limâ fi'l-musannefât ve'l-cevâmi'*, Cami'atü'l-Hasan es-Sânî, Külliyyetü'l-âdâb ve'l-ülümü'l-insâniyye, Aynüşşakk, 2006.

²⁸ Endülüs'te hadis konusunda akademik çalışmaları ile bilinen Ali Vasfi Kurt ve Mustafa Öztoprak'ın eserlerinde müellif ve eserine dair herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. *Sahâbe Bilgisinin Tespiti* isimli tezin yazımı esnasında yazar, şahsi tavsiyelerimiz sonucu eserle ilgili başlık açmış ve 8 sayfa malumat vermiştir. bk. Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, s. 325-333.

B. Ruaynî ve Câmî'i:

Çalışmamızın bu kısmında öncelikle Ruaynî'nin ilmi hayatı incelenecek, peşinden eserin ismi, konusu, tertibi, kaynakları ve yöntemi değerlendirilecektir.

a. Ruaynî:

Rundî nisbesiyle meşhur olan İsa b. Süleyman b. Abdülmelik er-Ruaynî el-Endelûsî el-Mâlikî (المالقي) 581/1185 yılında Rondo'da doğmuştur. Eğitim hayatına Mâleka'da başlayan müellif, Endülüslü âlimlerden dersler almış daha sonra rihle amacıyla Doğu İslâm dünyasına yolculuk yapmıştır. Hac amacıyla gittiği Hicaz bölgesinde bir süre kaldıktan sonra Dimaşk'a yerleşmiştir. Ruaynî'nin bu gidiş-gelişi talebesi İbn Hamîs'e (ö. 638/1240'tan sonra) göre on altı yıl sürmüştür,²⁹ 631/1233 yılının başlarında Mâleka'ya (مالقة) dönmüştür.³⁰ İcazet verdiği talebelerinden İbnü'l-Ebbâr'ın (ö. 658/1259) verdiği bilgiye göre, Endülüs'e döndükten sonra Mâleka hatipliği görevini de üstlenen müellif burada kaldığı kısa süre içinde tedris faaliyetine devam etmiş, 632/1234 yılında orada vefat etmiştir.³¹ Ruaynî rihle sonrası Mâleka'ya dönerken esir düşmüş ve bu esaret esnasında Doğu İslâm dünyasından getirdiği eserlerinin büyük kısmına el konulmuştur.³² Anlaşıldığı kadarıyla

²⁹ İbnü'z-Zübeyr (ö. 708/1308), müellifin semâ'ı bulunan hocalarından Yunus el-Kassâr'ın Mekke'de 608'de vefat ettiğini belirterek bu sürenin en az 23 sene olması gerektiğine işaret etmektedir. bk. Ahmed b. İbrâhim İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî, *Kitâbu Silatü's-Sıla ez-Zeyl ale's-Sıla li'bn Beşküval*, nşr. Abdüsselam el-Herras, Rabat, 1993, IV, 56.

³⁰ Ebû Bekir b. Hamîs el-Mâlikî, *Matla'u'l-envâr ve nüzhettü'l-basâiri ve'l-ebâr*, nşr. Abdullah Murâbit, Beyrut, 1999, s. 330; İbnü'l-Ebbâr, Muhammed b. 'Abdillâh b. Ebî Bekir el-Kudâ'î el-Belensî, *et-Tekmile li Kitâbi's-Sıla*, nşr. 'Abdüsselâm Herras, Beyrut, 1995, IV, 15; Zehebî, *Siyer*, XXIII, 22.

³¹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 15; İbn Hamîs, *Matla'u'l-envâr*, s.330; Zehebî, *Siyer*, XXIII, 22.

³² İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 15; Zehebî, *Siyer*, XXIII, 22.

Endülüs'te yaşanan siyasi karışıklıklar³³ ilmî gelişimi önemli ölçüde etkilemiş ve bölgeler arası ilmî alış-verişe engel olmuştur. Bu da Ruaynî'nin eserinin Doğu İslâm dünyasında çok tanınmamasının muhtemel sebeplerinden biri olmalıdır.³⁴

Müellif gerek Endülüs'te, gerekse ilmî yolculuğu boyunca muhtelif bölgelerde farklı görüşlere sahip pek çok hocadan ders almıştır.³⁵ Ruaynî'nin talebelerinden İbn Hamîs'in belirttiği üzere müellifin hocaları arasında dönemin meşhur Hanbelî alimi, İbn Kudâme el-Makdisî (ö. 620/1223) ve Hanefî âlimi İsmail eş-Şeybânî (ö. 630/1233) gibi farklı mezheplere mensup hocalarının bulunması³⁶ hoca seçiminde mezhep taassubunun olmadığını göstermektedir.

İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1248), İbnü'l-Ebbâr (ö. 658/1259), Zehebî (ö. 748/1348), Suyûtî (ö. 911/1505), İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679) ve Kettânî (ö. 1382/1962) gibi âlimlerin Ruaynî hakkındaki “(صاحب) zabtı sağlam”, “(متقن)

³³ Endülüs tarihi açısından önemli görülen Muvahhitler dönemi (1147-1229) müellifimizin yaşadığı zamana tekabül etmektedir. Bu yıllarda ve sonrasında Hıristiyanlar, Endülüs'te pek çok şehri almışlardır. bk. Mehmet Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, XI, 215.

³⁴ Doğu İslâm Dünyasının da müellifin yaşadığı dönemde güvenli olmadığı görülmektedir. Zira bir yandan Haçlıların Kudüs'ü geri almak için yapmış olduğu seferler (bk. Demirkent, Işın, “Kudüs”, *DİA*, XXVI, 331, 332.) öte yandan Moğol istilası (bk. İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, nşr. Muhammed Yusuf Dekkâk, Beyrut, 2003, X, 399-401; Özgüdenli, Osman Gazi, “Moğollar”, *DİA*, XXX, 226), eserlerin ilim ehli arasındaki tedavülüne zarar vermiş olabilir. Nitekim, müellifin yaşadığı yıllar, bir başka çalışmada “Kriz dönemi” olarak tanımlanmıştır. bk. Özşenel, Mehmet, “Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh ve Eseri *Ulûmü'l-Hadis*”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, sayı: 15, s. 55-68. Güvenlik endişesi tek sebep olarak gösterilemeyebilir ancak Endülüslü bir diğer alim İbn Fethûn'un (ö. 520/1126) da aynı konudaki başka bir eserinin günümüze ulaşmaması bu görüşü güçlendirmektedir.

³⁵ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmilâ*, IV, 15; İbn Hamîs, *Matla'u'l-envâr*, s.330; Zehebî, *Siyer*, XXIII, 22. İbn Nâsirüddin ed-Dımaşkî (ö. 842/1438) de Ruaynî'nin Mekke ve Dımaşk'a gittiğinde ders aldığı hocalarından ve kaleme aldığı sahâbe hakkındaki eseri ile mu'cem kitaplarından bahsetmektedir. bk. Ebû Bekir Şemseddin Muhammed b. Abdullah İbn Nasirüddin, *Tavzihü'l-müştebih*, *fi zabtı esmai'r-ruva ve ensâbuhum ve elkâbuhum ve künahum*, nşr. Muhammed Naîm el-Araksûsî, Beyrut, 1993, IV, 128. Eserin naşiri de müellifin hocalarını giriş kısmında zikretmektedir. bk. Ruaynî, *Câmî'*, I, 32-36. (Naşirin notu)

³⁶ İbn Hamîs, *Matla'u'l-envâr*, s. 330.

hadis talîm/tedrisinde güvenilir”, “(ثقة) sika”, “(ثبت) sebt”, “(مفيد) hadis tedrisinde yetkin”³⁷ ve “(يحدث من حفظه) ezberden hadis nakleder” ifadeleri onun güvenilirlik yönüne işaret ederken, hadis tenkidi, ricâl ve isnad konusunda uzman olduğu özel olarak vurgulanmaktadır. Ayrıca hakkındaki “dönemindeki pek çok âlimden ders aldığı”, “hadis eğitimi için çıktığı yolculuklar” ve “çok sayıda kitabının olduğu” bilgileri Ruaynî’nin araştırmacı kimliğini ortaya koymaktadır.³⁸ Kaynaklarda müellifin *Mu’cemü’ş-şuyûh* isimli bir eserinden bahsedilmekteyse de,³⁹ günümüze ulaşip ulaşmadığı bilinmemektedir. Ruaynî’nin günümüze ulaşan tek eseri aşağıda tanıtılacak olan sahâbe biyografileri hakkındaki *Câmi’* dir.

b. Câmi’:

Sahabe biyografileri alanında kaleme alınan ve Endülüs rical birikimini yansıtan eserlerden biri de Ruaynî’nin *Câmi’* isimli kitabıdır. Ruaynî hakkında bilgi veren kaynaklar onun hadis alanındaki uzmanlığı yanında yazdığı eserlere de işaret etmektedir.⁴⁰ Bunlar arasında *Câmi’*, sahâbe bilgisinin tespiti amacıyla yazılan oldukça hacimli bir kitaptır. Eser Rabat’ta

³⁷ Müfîd, bir muhaddisin sahip olması gereken vasıfları taşıyan ve imla meclislerinde dinleyicilerin anlayamadıkları ayrıntılı konuları onlara açıklayan kimselere verilen isimdir. Bk. Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevi, *er-Ref’ ve’t-tekmîl fi’l-cerh ve’t-ta’dîl*, nşr. Abdülfettah Ebû Gudde, Kahire, 2000, s. 59-60. (Naşirin notu)

³⁸ Müellif hakkındaki bu ifadeler için bk. İbnu’l-Ebbâr, *et-Tekmilâ*, IV, 15; Zehebî, *Tezkire*, IV, 1457-1458; Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir Suyutî, *Tabakatü’l-huffâz*, Beyrut, 1983, s. 506; Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü’l-İmad, *Şezeratü’z-zehab fi ahbari men zehab*, nşr. Abdülkadir Arnaud, Beyrut, 1991, VII, 272; Muhammed Abdülhay b. Abdülkebir b. Muhammed el-Kettanî, *Fihrisü’l-fehâris ve’l-esbât*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut, 1982, II, 614, 806; Hayreddin Zirikli, *el-A’lâm- kâmusu terâcîm*, Beyrut, 1192, V, 103.

³⁹ Zehebî, *Tezkire*, IV, 1457; Suyutî, *Tabakât*, s. 506; Kettanî, *Fihris*, II, 614 [Kettanî (ö. 1382/1962), müellifin talebesi İbnü’l-Ebbâr’a (ö. 658/1259) kadar ulaşan bir isnadla bir nüshasının bulunduğunu belirtmektedir]; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifin teracimu musannifi’l-kütübü’l-Arabiyye*, Beyrut, 1993, II, 593; Ruaynî, *Câmi’*, I, 37, (naşirin notu).

⁴⁰ Zehebî, *Siyer*, XXIII, 22; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhü’l-meknûn fi zeylin alâ Keşfi’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, nşr. Şerefettin Yaltkaya, Rifat Bilge, Ankara, 1972, II, 307; Kettanî, *Fihris*, II, 614; Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifin*, II, 593.

Haseniye Kütüphanesi, 6908 numarada kayıtlı tek nüsha esas alınarak tahkik edilmiş ve 6 cilt halinde neşredilmiştir.⁴¹ Naşir Mustafa Bâcû'nun verdiği bilgiye göre eserin başından iki sayfa eksiktir.⁴² Ülkemizdeki akademik çalışmalarda pek tanınmayan bu eser, naşirin verdiği bilgiye göre matbu hiçbir sahâbe biyografisinde bulunmayan 132; yine bu alandaki en geniş eser olan *İsâbe'*de adı geçmeyen 218 sahâbî ismine yer vermesi⁴³ gibi hususiyetleriyle önemli gözükmektedir. Öte yandan, İbn Fethûn'un *Zeyl alâ İstîâb'*ı gibi tamamen kayıp kitaplar yanında İbn Mende'nin *Ma'rifetü's-sahâbe'*si gibi bir kısmı zamanımıza ulaşabilen eserlerden yaptığı alıntılarla geçmiş kaynaklardaki bilgilere ulaşmaya vesile olması *Câmî'*e değer katmaktadır.

1. İsmi ve Konusu:

Ruaynî'yi tanıtan kaynaklarda eserinin konusuna temas edilmekle birlikte⁴⁴ ismi zikredilmemiştir. Bununla birlikte, naşirin iktibas ettiği bazı örnek varaklarda yer alan ferağ kaydında⁴⁵ tam adı *el-Câmî' li-mâ fi'l-musannefâti'l-cevâmi' min esmâi's-sahâbeti'l-a'lâm uli'l-fadli ve'l-ahlâm* olarak geçmektedir. Matbu nüsha üzerinde de bu isim kullanılmaktadır.

Muhteva olarak bakıldığında Ruaynî'nin, -sahâbe literatürünü oluşturan pek çok eserin aksine- bir veya sınırlı birkaç kaynağı esas alan zeyl ya da istidrak türü bir kitap yazmadığı⁴⁶, bilakis, İbn Abdülber veya İbn Ha-

⁴¹ Elimizdeki bilgilere göre *Câmî'in* bir başka yazma nüshasının varlığı bilinmemekle birlikte, Kettânî (ö. 1382/1962), kendisinde bu eserin eksik bir nüshasının bulunduğunu belirtmektedir (Kettânî, *Fihris*, II, 806.) Kettânî'nin bahsettiği, tahkike konu olan Haseniye kütüphanesindeki nüsha değilse, eserin bir nüshasının daha mevcut olma ihtimali vardır. .

⁴² Ruaynî, *Câmî'*, I, 101 (naşirin notu).

⁴³ Ruaynî, *Câmî'*, I, 4. Bu isimler ve kaynakları için bk. I, 50-66.

⁴⁴ Zehebî, *Siyer*, XXIII, 22; Zirikî, *el-A'lâm*, V, 103; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 593.

⁴⁵ Ruaynî, *Câmî'*, I, 105,106.

⁴⁶ Ruaynî'nin bu eseri, *İstîâb* üzerine yapılan bir zeyl olarak değerlendirilmiş de (bk. İbnu'l-Emîn et-Tuleytulî, *el-İstidrâk 'ale'l-İstîâb*, I, 107, naşirin notu.) muhteva ve metodu bu iddiayı doğrulamamaktadır.

cer'in yaptığı gibi önceki kaynaklardaki bilgileri toplayıp, değerlendirerek **Câmi'**i oluşturduğu anlaşılmaktadır. Nitekim eserin adı da muhteva ile uyum içerisinde olup kendinden önceki –sahabe kitapları başta olmak üzere, siyer, hadis, tarih, tabakat gibi alanlardaki- literatürde yer alan sahâbîleri bir araya getirmeyi amaçlamıştır.

2. Tertibi ve Terceme Sayısı:

Ruaynî'nin, önceki kaynaklarda kendisinden sahâbî olarak bahsedilen ve sahâbî olduğuna kanaat getirdiği isimleri toplamak amacıyla kaleme aldığı bu eserde -naşirin numaralandırmasına göre- 7539 terceme bulunmaktadır.⁴⁷ Müellif, -tespit edebildiği kadarıyla- kendinden önceki literatürde sahâbî kabul edilenleri eserine aldığı için, *Câmi'*de müellifin sahâbî saymadığı pek çok isme rastlamak mümkündür. Buna bağlı olarak eserdeki tercemelerin sayısı, Ruaynî'nin tespit ettiği sahâbî sayısını temsil etmemektedir. Aynı durum diğer sahâbe literatürü için de geçerli olmakla birlikte İbn Hacer kendisinin sahâbî kabul etmediği isimleri her bir harfin dördüncü bölümünde ele alarak bu konudaki karışıklığı önlemeye çalışmıştır.

Ruaynî, *Câmi'*ini sınıflandırırken tercemeleri; "Erkeklerin İsimleri"⁴⁸, "Erkeklerin künyeleri"⁴⁹, "Hanımların İsimleri"⁵⁰ ve "Hanımların Künyeleri"⁵¹ olmak üzere dört temel başlıkta tertip etmiştir.

Eser, sahâbî râvilerin alfabetik olarak sıralanmasıyla oluşturulmuş⁵² ancak harf sıralamasına, Muhammed isimli râviler⁵³ ve Aşere-i mübeşşe-

⁴⁷ Bu sayıya eserde, çeşitli sebeplerle mükerrer olarak bulunan tercemeler de dahildir.

⁴⁸ Ruaynî, *Câmi'*, I, 108-V, 441.

⁴⁹ Ruaynî, *Câmi'*, V, 442- VI, 177.

⁵⁰ Ruaynî, *Câmi'*, VI, 178-VI, 410.

⁵¹ Ruaynî, *Câmi'*, VI, 410- VI, 518.

⁵² Müellif, Künyeler başlığında "isimlerdeki gibi alfabetik sırayı koruyacağını" ifade etmektedir. bk. Ruaynî, *Câmi'*, V, 443.

re'den⁵⁴ sonra geçilmiştir.⁵⁵ Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in tercemesinde de alfabetik sıralamaya uymayan müellif, İbrahim babında ilk sırada **إبراهيم بن محمد صلى الله عليه وسلم أفضل التسليم** başlığını koymuştur. Müellif, eserine Muhammed ismindeki sahâbîlerle başlamasının amacını Hz. Peygamber'in ismine hürmet ve teberrük olarak izah etmektedir.⁵⁶

Câmi', hem her harften önce isimleri aynı olanları, sonra da ferd olanları zikretmesi, hem de sadece isim ve künyelerle ilgili başlıkları bulundurması bakımından İbn Abdülber'in, **el-İstîâb'**ına benzemektedir. Buna karşın eserde, Ebû Nuaym ve İbnü'l-Esîr'in eserlerindeki gibi ismi müphem olan kimselerle ilgili bölüm bulunmamaktadır.⁵⁷

*Câmi'*de aynı isme sahip biyografiler gruplandırılmış, aynı zamanda grup içinde harf sırası devam ettirilmiştir. Mesela **باب انس** başlığında yer alan 23. biyografiden ilk sırada **أنس بن أرقم**, sonra **أنس بن أبي أنس**, sonra ise **أنس بن أوس** isimleri geçmektedir.⁵⁸ Eğer kişinin babasının adı veya nisbesi kaynaklarda tespit edilememişse isim gruplarının sonunda adından sonra **غير منسوب** diyerek râvinin ismi nakledilmiştir.⁵⁹

Müellif, bir isimde tek biyografi olduğu durumlarda ise alfabetik sıralamaya uymamaktadır. Bu tür isimleri her harfin sonunda **باب الافراد في** ...**حرف** şeklinde bir arada toplamaktadır. Ruaynî, künyeler kısmında da râvilerin sadece künyesi bilinenleri veya ismi bilindiği halde künyesi ile meşhur

⁵³ Ruaynî, *Câmi'*, I, 108-137.

⁵⁴ Ruaynî, *Câmi'*, I, 138-143.

⁵⁵ Ruaynî, *Câmi'*, I, 144.

⁵⁶ Ruaynî, *Câmi'*, I, 146.

⁵⁷ Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, s. 327.

⁵⁸ Ruaynî, *Câmi'*, I, 220-221.

⁵⁹ Ruaynî, *Câmi'*, I, 231, 376, 433.

olanları bu başlığa aldığını ifade etmektedir.⁶⁰ Öte yandan Ruaynî, sahâbîlerden “ذو الاذنين”, “ذو الاصابع”, “ذو اللحية”, “ذو اليمين” gibi lakapları ile bilinenleri “باب الازواء” başlığında toplayarak kimliklerine de işaret etmiştir.⁶¹

Câmi’deki 7539 tercemenin 6599’u erkek, 940’ı hanım sahâbîlere aittir. Bu da kendi zamanına kadar yazılan en yüksek sayıda biyografiye yer verdiğini gösterir. Bu sayı müellif ile çağdaş olan İbnü’l-Esîr’in eserindeki 7711 sayısına⁶² oldukça yakındır. Yazma nüshadaki eksik biyografiler⁶³ dikkate alındığında *Câmi*’in, *Üsdü’l-gâbe*’den daha hacimli olduğu düşünülmektedir.

Ferağ kaydından anlaşıldığı üzere Ruaynî, eserini 628/1230 yılında yani vefatından dört sene önce Dimaşk’ta tamamlamıştır.⁶⁴ Bu da müellifin uzun süre mesai harcadığı *Câmi*’in tertibinde düzen, sistematik ve üslup birliği sağlamak için yeterince gözden geçirme imkanı bulduğunu göstermektedir.

3. Kaynakları:

Daha önce de ifade edildiği üzere, günümüze ulaşan *Câmi*’ nüshasının -kaynaklarını belirtmesini beklediğimiz- ilk kısmı eksik olduğu için müellifin hangi eserlerden istifade ettiği tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Ruaynî, -hemen hemen- her tercemede kaynağını belirtme amacıyla -kendinden önceki sahâbe biyografisi kitaplarında pek görülme-

⁶⁰ Ruaynî, *Câmi*, V, 442.

⁶¹ Ruaynî, *Câmi*, II, 290-302.

⁶² bk. İzzeddin İbnü’l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü’l-gâbe fi ma’rifeti’s-sahâbe*, nşr. Ali Muhammed Muavvad, Adil Abdülmevcüd, Beyrut ty, VII, 425.

⁶³ Ruaynî, *Câmi*, I, 101.

⁶⁴ Ruaynî, *Câmi*, I, 106.

yen- remizler kullanmaktadır.⁶⁵ Bu da müellifin kaynaklarını ortaya koyma açısından yardımcı olmaktadır. Buna göre eserde yer alan remizlerle kastedilen eserlerşunlardır: Buhârî: **es-Sahîh** (ح), Müslim: **es-Sahîh** (م), Ebû Dâvûd: **es-Sünen** (د), Tirmizî: **es-Sünen** (ت), Nesâî: **es-Sünen** (س), İbn Mâce: **es-Sünen** (ق), Buhârî: **et-Târîhu'l-kebîr** (ح), Taberânî: **el-Mu'cemü'l-kebîr** (ط), Dârekutnî: **es-Sahâbe** (قط), İbn Mende: **Ma'rifetü's-sahâbe** (ند), Ebû Nua'yım: **Ma'rifetü's-sahâbe** (نع), Beğavî: **Mu'cemü's-sahâbe** (بغ), İbn 'Abdülber: **el-İstîâb** (بر), İbnü's-Seken: **es-Sahâbe** (كن), İbn Mâkûlûl: **el-İkmâl** (كو), İbnu'l-Emîn et-Tuleytulî: **el-İstidrâk 'ale'l-İstîâb** (طل), İbn Fethûn: **el-İstidrâk 'alâ İbn 'Abdülber** (فت), Ebû Mûsâ: **el-İstidrâk 'alâ İbn Mende** (مو), İbn Başkuvâl: **el-İstidrâk 'alâ İbn 'Abdülber** (بش).⁶⁶

Tercemelerin başındaki remizlerden anlaşıldığı gibi müellif, temel hadis kitapları başta olmak üzere kendinden önceki sahâbe literatürünü mümkün mertebe⁶⁷ kaynak olarak kullanmıştır. Ruaynî, başlıklardaki remizlerin yanında, yer yer tercemelerin içeriğinde de bu kısaltmaları ya da müellifin adını zikrederek, naklettiği cümlenin kaynağına özel olarak atıf yap-

⁶⁵ Hadis eserlerinde tekrardan kaçınma ve kısaltma amacıyla bir kaynağa atıf yapılırken o eserin ismi yerine onu hatırlatacak kısaltmalar kullanılmıştır. Bazı eserlerde farklılık arz etmekle birlikte kısaltmalar çoğunlukla aynı harflerle ifade edilmiştir. Remizlerle hangi eserin kastedildiği ise genellikle mukaddimelerde açıklanmıştır. Açıklama bulunmayan kitaplar için ise okuyucuya yardımcı eserler telif edilmiştir. Mesela hadis eserlerindeki kısaltmaların hangi esere delalet ettiğini göstermek için Zehebî'nin hocası ve Buhârî'nin en muteber nüshalarından birinin sahibi olan (Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIV, 445. (Naşirin notu)) Muhammed b. Ali el-Yunîni tarafından كتاب الرمز isimli eser kaleme alınmıştır (bk. Durmuş, İsmail, "Remiz", *DİA*, XXXIV, 556.) Ricâl kaynaklarında ilk remiz kullanan müelliflerden biri ise İbn Asâkir (ö. 571/1176)'dir. (bk. Ruaynî, *Câmi'*, I, 14.) Ruaynî ile aynı dönemde yaşayan İbnü'l-Esir de *Üsdü'l-gâbe*'de -sınırlı sayıda eseri esas almasına rağmen- tercemenin geçtiği kaynağa remiz ile atıf yapmaktadır.

⁶⁶ Ruaynî, *Câmi'*, I, 10, 11. Ruaynî, kendinden önceki literatür ile karşılaştırıldığında çok daha fazla eseri kaynak olarak kullanmaktadır. Bu da terceme sayısı ve sahâbî olduğu belirtilen kimselerin durumlarını tespit açısından *Câmi'*e meziyet sağlamaktadır. Ruaynî öncesi müelliflerin kaynakları için bk. Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, s. 300-325.

⁶⁷ Naşirin belirttiğine göre Ruaynî, bu alandaki temel kitaplardan biri olan İbn Kanî'nin *Mu'cemü's-sahabe* isimli eserini bizzat görmemiş, ona yaptığı atıfları İbn Fethun'u kaynak göstererek gerçekleştirmiştir. Bk. Ruaynî, *Câmi'*, I, 13.

maktadır.⁶⁸ Müellifin, bu uygulamasıyla sahâbe literatüründe dönemin kaynak gösterme uygulamasının dahi önüne geçtiği anlaşılmaktadır. Aşağıdaki örnekte bu kullanım açıkça görülmektedir.

2023 سعد مولى أبي بكر الصديق رضى الله عنهما (خ ط ند نع بر كو)

روى عنه الحسن بن أبي الحسن البصري ويقال فيه سعيد، و سعد أكثر وأصح والله أعلم

(بر) لا يوجد حديثه إلا عند أبي عامر الخزاز صالح بن رستم.

الطبراني : نا محمد بن عبد الله الحضرمي نا محمد بن أبي بكر المقدمي نا أبو داود نا أبو عامر الخزاز عن الحسن عن سعد مولى أبي بكر قال : قدمت لرسول الله صلى الله عليه وسلم تمرا فجعلوا يأكلون بين يديه ويقربون، فنهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن القران.⁶⁹

Bu örnekteki terceme sahibinin adının hemen peşinden gelen remizler müellifin kaynaklarını; bir sonraki paragrafın başında koyduğu (بر) kısaltması ise o cümleyi –müstakil olarak- İbn Abdülber’den aldığını⁷⁰ ifade etmektedir. Müellif, yukarıda verdiği bilgiyi doğrulamak için de, İbn Abdülber’in bahsettiği Taberânî rivayetini⁷¹ eserine almaktadır.

Câmi’’de yer alan bazı bilgiler ise günümüze ulaşamayan kaynaklardan nakledilmektedir. Meselâ Endülüslü ricâl alimlerinden Muhammed b. Halef b. Süleyman b. Fethûn’un (ö. 519/1125)⁷², İbn Abdülber’in *İstîâb*’ı üye-

⁶⁸ Kitapta yüzlercesine rastlanan bu kullanım şekline örnekler için bk. Ruaynî, *Câmi’*, I, 191, 233, 292, 396; II, 230, 297, 299, 423, 444, III, 68, 129, 163, 209; V, 105, 124, 145, 285, 461, 522; VI, 109, 113, 162, 211, 294, 338. İçerikteki atıflarından anlaşıldığı kadarıyla Ruaynî’nin, kaynakları arasında bulunmasına rağmen bazı tercemelerde ise remiz kullanmadığı dikkat çekmektedir. (Örnekler için bk. Ruaynî, *Câmi’*, I, 279, 296, 311, 329, 334, 435; II, 38, 77, 422; III, 388; IV, 68, 306, 435; VI, 258, 259, 260, 265, 299.)

⁶⁹ Ruaynî, *Câmi’*, II, 465.

⁷⁰ İbn Abdülber’in eserinde yakın lafızlarla zikredilen terceme için bk. İbn Abdülber, *İstîâb*, II, 262.

⁷¹ Mezkur rivayet için bk. Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, nşr. Hamdi Abdülmecid Silefi, Beyrut, 1984, VI, 55.

⁷² Hayati ve eserleri hakkında bk. Zirikî, *A’lâm*, VI, 115.

rine; Ebû Musa Muhammed b. Ömer el-Medîni'nin (ö.581/1185)⁷³ ise, İbn Mende'nin *Ma'rifetü's-sahâbe* isimli eserine yazdıkları *Zeyl*'leri günümüze ulaşamayan kitaplardandır. Halbuki bu eserlere kendilerinden sonraki sahâbe biyografilerinde sıkça atf yapılmaktadır.⁷⁴ Kayıp eserlerdeki bilgileri nakletmesi ise, *Cami'*in ehemmiyetini ortaya koyan hususlardan biri olarak gösterilmektedir.⁷⁵

Ruaynî, bazı terceme başlıklarında kaynak olarak kendinden önceki sahâbe literatürünü belirtse de içerikte, kendi isnadı ile naklettiği rivayetlere dayanarak mezkur sahâbî hakkında bilgi vermektedir.⁷⁶ Müellifin isnadı ile naklettiği bazı rivayetlerin senedinde ise bu alanda eser yazan müelliflerin bulunduğu ayrıca dikkat çekmektedir. Bu isnadlar incelendiğinde, müellifin farklı bölgelere mensup pek çok hocadan ders aldığını anlamak mümkün olmaktadır.

Ruaynî'nin eserine değer katan hususların başında gelen kaynak zenginliği sadece başlıklarda belirttiği kitaplardan değil, aynı zamanda tercemelerin içinde işaret ettiği -sahâbe literatürü dışında da- pek çok tarih, ensab ve ricâl kitabından istifade etmesinden kaynaklanmaktadır.⁷⁷ Ruaynî -

⁷³ Hayatı ve eserleri hakkında bk. Zirikî, *A'lâm*, VI, 313.

⁷⁴ Meselâ, Ebû Musâ'nın, İbn Mende'nin eseri üzerine yaptığı *Zeyl*, İbnü'l-Esir'in, *Üsdü'l-gâbe'*de, temel aldığı 4 kaynaktan biridir. bk. Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, s. 312.

⁷⁵ Ruaynî, *Câmi'*, I, 4. (Naşirin notu)

⁷⁶ Örnekler için bk. Ruaynî, *Câmi'*, I, 144, 156, 159, 160,161, 170, 177, 186, 208, 294, 296, 332, 406, 461, 495; II, 53, 108, 339, 373, 391, 399, 462; III, 100, 111, 208, V, 209, 303, 311, 315; VI, 108, 123.

⁷⁷ Sahâbe eserlerinde görüldüğü üzere bu ilme sahip olmak için ricâl ilminin bazı alt dalları ile irtibatlı olmak gerekmektedir. Özellikle mükerrer râvi tespitinde ensâb/kabile ve künye bilgileri önemli kazanmaktadır. Sahâbe alanında eser telif eden bazı müelliflerin mezkur sahalarda kitaplarının olduğu dikkati çekmektedir. Sahâbe biyografisi müelliflerinden bu alanda eser kaleme alanlardan bir kısmı şunlardır: Buharî, *Kitâbü'l-kûna cüz' mine't-tarihî'l-kebîr*, Haydarabad, 1362. (Eser *Târîhu'l-kebîr*'in son cildi olup künyeleri ile bilinen râvilere temas etmektedir.) Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf*, nşr. Muhammed Bakır Mahmûdî, Beyrut, 1974. (Belâzurî, her ne kadar sahâbe biyografisi müellifi olmasa da *Fütûhu'l-bıldân* isimli kitabı bu sahadaki pek çok eserin kaynağı olmuştur.) İbn Mende, *Fethü'l-bab fi'l-künâ ve'l-elkâb*, nşr. Nazr Muhammed Faryabî, Riyad, 1996. İbn Hazm, *Cemheretu ensâbi'l-Arab*, Beyrut, 1983. İbn Abdülber, *el-İstiğnâ*

genelde- (.....هكره) şeklinde, kaynak müellifin ismiyle yönlendirmede bulunmayı tercih etmektedir.⁷⁸

4. Yöntemi:

Yazma nüshanın baş kısmı eksik olduğu için, Ruaynî'yi bu eseri yazmaya teşvik eden unsurlar ve eserin yöntemi hakkında birinci elden bilgi sahibi olamamaktayız. Ancak müellifin yöntemini eserinden hareketle ortaya çıkarmanın mümkün olduğu söylenebilir.

i. Tercemelerin Muhtevası:

*Câmi'*deki tercemelerde müellif, bir sahâbî hakkında, sahâbî olduğunu ifade etmeye yetecek bilgileri vermekle iktifa etmiş, hayat hikayeleri, rivayetleri gibi konularda ayrıntıya girmemiştir. Bundan dolayı, meşhur ve diğer kaynaklarda hakkında uzun bilgiler verilen sahâbîlerin tercemeleri bile birkaç satırda ifade edilmiştir. Mesela Aşere-i mübeşşere'nin tamamı

fi mâ'rifeti'l-meşhûrîn min hameleti'l-ilm bi'l-künâ, nşr. Abdullah Merhûl, Riyad, 1984. İbn Abdülber, *el-İnbah ala kabaili'r-ruvât*, nşr. İbrâhim el-Ebyarî, Beyrut, 1985. (Bu eser râvilerin kabilelerine ait bilgiler içermektedir.) İbnü'l-Esîr, *el-Lübab fi tehzibi'l-ensâb*, Kahire, 1386. Zehebi, *el-Muktenâ fi serâi'l-künâ*, nşr. Eymen Sâlih Şa'ban, Beyrut, 1997. Zehebi, *el-Müştebeh fi'r-ricâl, es-mailim ve ensâbihim*, nşr. Ali Muhammed Bicâvî, Kahire, 1962.

⁷⁸ Örnekler için bk. Kadı Ebû Ahmed, (Ruaynî, *Câmi'*, I, 114); Hadramî, (II, 134); Hişam b. Muhammed b. Saîb el-Kelbî, (I, 166); Taberî, (I, 294); İbn İshak, (I, 223; II, 144); Abdülganî b. Saîd, (I, 164); İbn Yasin, (I, 200); Muhammed b. Merdüye, (I, 216); Halife b. Hayyât, (I, 245); Heysem b. Adî, (I, 274); Belâzurî, (I, 290); Muâviye b. Sâlih, (I, 294); Ümevî, (I, 302); Ebu Bekir b. Ali, (I, 459); İbn Yasin, (II, 127); Abdân el-Mervezî, (II, 229, 244); İbn Ebû Âsım, (II, 228); İbn Şâhin, (II, 225, 287); Musa b. Ukbe, (II, 238); Ebu Ahmed el-Askerî, (II, 240); Sabit es-Serakostî, (II, 245); Ebu Mesud, (II, 257); Seyf b. Ömer, (II, 266); Vesîme b. Musa, (II, 269); Ebu'l-Feth el-Ezdî, (II, 288); Ahmed b. Hanbel, (II, 303); Zekerîya b. Harun el-Hecerî, (II, 324); Darekutnî, (II, 325); Adevî, (II, 325); Ebû Ahmed Assâl, (II, 337); İbn Ebû Ali, (II, 380); Ebü'l-Velîd el-Ümevî, (IV, 231); Cafer el-Müstağfirî, (IV, 277); Ebu Bekir el-İsmailî (IV, 280); Vâkıdî, (IV, 285); Ebû Bekir b. İsa ve Yakub b. Süfyân, (IV, 68); Ebu Bekir b. Ali, (V, 226); İbn Yunus, (VI, 81); Hasan b Süfyân (VI, 85); Eserin başlarında daha yoğun olarak görülen atflar, son kısımlarında azalmakta ve (.....هكره) yerine (.....اورد) kalıbı tercih edilmektedir.

altı sayfa⁷⁹, Cafer b. Ebû Talib beş satır⁸⁰, Mus'ab b. Umeyr ise altı satırda tanıtılmıştır.⁸¹

Câmi'deki tercemelerin geneline bakıldığı zaman başlıkta sahâbînin adı, biliniyorsa babası ve dedesinin isimleri ile kendisini tanıtmaya yardımcı olacak künye, nisbe ve lakabı gibi bilgiler görülmektedir. Müellif, daha sonra kitaplara remizle işaret ederek kaynak göstermekte, başlığın akabinde ise terceme sahibinin sahâbîliği hakkında geçmiş kaynaklardan derlediği bilgileri nakletmektedir. Mesela -varsa- ismi veya künyesi ile ilgili ihtilaflara temas etmektedir.⁸² Bu ihtilaflar, aynı şahsın iki başlıkta geçmesi veya farklı kişilerin birbirlerinden ayrılabilmesi gibi gerekçelerle bu alandaki literatür açısından önemlidir.

Ruaynî bir kimsenin Hz. Peygamber'in katıldığı savaşlarda⁸³ veya ona gelen heyetlerde⁸⁴ yer aldığı biliniyorsa terceme altında onların bu özelliklerine işaret etmektedir. Öte yandan bazı başlıklarda, terceme sahibinin, sahâbîliğine delalet eden bir rivayeti, rivayetin bir bölümü⁸⁵ ya da kendileri ile ilgili şiiirler⁸⁶ de yer almaktadır.

⁷⁹ Ruaynî, *Câmi'*, I, 138-143.

⁸⁰ Ruaynî, *Câmi'*, I, 459.

⁸¹ Ruaynî, *Câmi'*, V, 111.

⁸² Örnekler için bk. Ruaynî, *Câmi'*, I, 148, 160, 161, 196, 198, 209, 211, 218, 276, 285, 286, 287, 287, 305, 405, 410, 417, 418, 426, 463; II, 115, 465, III, 18, 118, 119; V, 7, 300, 303, 307, 449; V, 34, 35, 64, 143, 284; VI, 143, 155.

⁸³ Örnekler için bk. Ruaynî, *Câmi'*, I, 149, 155, 180, 185, 188, 192, 193, 194, 196, 198, 219, 287, 407, 421; III, 16, 48, 52, 54, 59, 64, 66, 69, 105, 117, 121, 205, 211; V, 7, 10, 108, 112, 302, 311, 317, 456; VI, 149, 157.

⁸⁴ Örnekler için bk. Ruaynî, *Câmi'*, I, 154, 156, 162, 167, 201, 203, 207, 212, 277, 289, 306, 420, 423, 425, 427, 438; III, 3, 5, 12, 17, 56, 58, 64; V, 3, 14, 104, 206, 215, 300, 309, 313, 401.

⁸⁵ Örnekler için bk. Ruaynî, *Câmi'*, I, 159, 160, 161; 165, 168, 169, 171, 172, 201, 274, 411, 455, II, 142, 145, 147, 193; III, 108, 117, 212, 220; IV, 285; V, 398, 405, 412, 447, 456.

⁸⁶ Örnekler için bk. Ruaynî, *Câmi'*, I, 170, 182, 294, 297; II, 137, 373; III, 5, 201, 214, 217; IV, 230, 269; V, 210, 304, 460; VI, 141.

Başlıklarda dikkat çeken bir bilgi de sahâbîler arası akrabalık ilişkilerinin belirtilmesidir. Bu vesile ile Ruaynî'nin sahâbîler arasında meşhur kimselerin, eşi, kardeşi, çocuğu, azatlısı olma gibi özelliklerinin, adı geçen kimselerin tanınmasına yardımcı gördüğü anlaşılmaktadır.⁸⁷ Öte yandan Ruaynî terceme sahiplerinin vefat tarihlerine de önem verir. Tespit edebildiği kadarıyla vefat tarihleri bilinenleri, sene veya o yıl meydana gelen önemli bir olaya atıfla belirtmektedir.⁸⁸

Başlıklar altında verilen bu bilgiler müellifin genel üslubunu yansıtmakla beraber, bu usulün eserin başından sonuna kadar sürdürdüğünü söylemek isabetli değildir. Zira kendinden önceki kaynaklardaki bilgilere istinaden, bazı başlıklarda birkaç kelimelik tanıtm ifadeleri bulunmakta⁸⁹, bazılarında ise uzun bilgiler verilmektedir.⁹⁰ Bunların yanında *Câmi'* de birkaç kelimededen oluşan⁹¹, hatta sadece terceme sahibinin adı ve remzin yer aldığı⁹² başlıklar da vardır. Bu tür başlıklarda müellif kendisinden önceki kaynağın adını belirtmekle yetinerek, bilginin güvenilirliği hakkında bir tespit bulunmamaktadır.

ii. *Sahâbe Kabul Esasları:*

Sahâbe literatüründe terceme sayısı, müellifin "sahâbî kabul kıstasları" ile doğrudan ilgili gözükmemektedir. Mesela, en çok sahâbî ismini

⁸⁷ Örnekler için bk. Ruaynî, *Câmi'*, II, 157; V, 105, 106, 109, 115, 200, 207, 212, 213, 304, 308; VI, 220, 221, 234.

⁸⁸ Örnekler için bk. Ruaynî, *Câmi'*, I, 144, 148, 150, 154, 167, 173, 178, 185, 193, 203, 215, 273, 291, 293, 301, 413, 419, 423; II, 8, 9, 31, 109, 123; III, 5, 6, 7, 9, 11, 19, 52, 64, 65, 66, 109, 119, 123, 125, 127; V, 7, 10, 11, 104, 403, 409; VI, 76, 115.

⁸⁹ Örnekler için bk. Ruaynî, *Câmi'*, II, 143;

⁹⁰ Ruaynî, *Câmi'*, I, 138, II, 58, 225; III, 111. Mesela, Züheyr b. Sard'ın biyografisinde (1818. terceme, Ruaynî, *Câmi'*, II, 373) bir hadis geçmekte ve hadisteki uzunca bir şiir zikredilmektedir.

⁹¹ Ruaynî, *Câmi'*, I, 112, 117, 123, 132, 149; II, 28, 33, 37, 55, 231, 269, 314, 319, 325, 328, 348, 355, 366, 384, III, 47, 54, 62, 66, 123, 210, 215; IV, 4; V, 13, 104, 106, 108, 211, 214, 401, 405, 410, 418.

⁹² Ruaynî, *Câmi'*, I, 168, 170, 175; V, 14.

eserinde bir araya getirmeyi amaçlayan ilk müellif İbn Abdülber, Hz. Peygamber'le görüştüğü ve onunla bir arada bulunduğu sahih yollarla bize ulaşan kimselerin yanında, Hz. Peygamber'le mü'min olarak bir kere bile karşılaşmış olanı, bir kere bile olsa göreni ya da Hz. Peygamber'den bir söz işitip de o sözü ondan nakledeni sahâbî saymaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber zamanında Müslüman anne ve babadan doğup da Hz. Peygamber'in dua ettiği, baktığı ve bereket duasında bulunduğu kimseleri, Hz. Peygamber'e iman edip zekatını ödeyen fakat yanına varmayan kimseleri de eserine aldığı ifade etmektedir.⁹³ İbn Abdülber sonrasında onun koyduğu bu kurallara bağlı olarak pek çok eser telif edilmiş ve ona göre sahabî kabul edilmesi gerekenler bu kitaplarda bir araya getirilmiştir. İbn Abdülber'den yaklaşık 4 asır sonra yaşayan ve bu alandaki en geniş eserin müellifi olan İbn Hacer'in de sahabî kabul kıstasını biraz daha genişlettiği görülmektedir. Mesela daha önceki literatürde konulan şartlara ek olarak Hz. Peygamber döneminde doğan bebeklerin ona getirilip duasının alındığı⁹⁴ ile ilgili rivayeti esas alarak, bu özellikteki kişileri "ذكر من له رؤية/Hz. Peygamber'i görenler" başlığını altında vermekte; ilk dönemlerdeki savaşlarda sadece sahabîlerin komutan olarak tayin edilmesi ile ilgili bilginin⁹⁵ yanında yaptığı araştırmalara göre sahabî dönemindeki ridde savaşları ve fetih hareketlerinde komutan yapılan kimselerin sahabîlerden seçilmesi bilgisini delil gös-

⁹³ İbn Abdülber, *İstîâb*, I, 28.

⁹⁴ Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, nşr. Abdülkâdir Ata, Beyrut, 2002, IV, 526. Bu bilgi Mervan b. Hakem'in doğduğu zaman Hz. Peygamber'e getirilmesi ile ilgili olup Hz. Peygamber'in onun hakkındaki kötü kanaatini içermektedir. Bu rivayet Üçüncü asrın fiten müelliflerinden biri olan Nuaym b. Hammad'ın eserinde de bulunmakta, ancak her iki eserde de Abdürrezzak b. Hemmam'dan nakledilen metin, Nuaym b. Hammad'ın eserinde mürsel bir senedle nakledilirken (bk. Nuaym b. Hammad, *Fiten*, nşr. Semir Emin Züheyrî, Kahire, 1412, I, 131) Hakim'in eserinde muttasıl senedle yer almaktadır. Her iki sened de Abdurrahman b. Avf'ın mevlası Minâ tarihiyle zikredilmektedir.

⁹⁵ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim İbn Ebû Şeybe, *Musanef*, nşr. Muhammed Avvame, Beyrut, 2006, XX, 133.

tererek de bu vasıftaki kişilerin de sahâbî sayılması gerektiğini düşünmektedir.⁹⁶ Öte yandan İbn Hacer, İbn Abdülber'e izafe ettiği "Mekke fethinden sonra Mekke ve Taif'te Müslüman olmayan ve veda haccına katılmayan kimse yoktur" ifadesini esas alarak, bir kimsenin adı geçen zaman diliminde yaşadığı tespit edilmesi halinde -Hz. Peygamber'den hadis naklettiğine ya da onun tarafından görüldüğüne dair bir rivâyet olmasa da- sahâbeden sayılacağını ifade etmektedir.⁹⁷ Bu ifadelerden; İbn Abdülber sonrası sahabe literatüründe bir kimsenin, hadis rivayeti veya Hz. Peygamber ile aynı ortamda bulunduğunun tespit edilmesi gibi doğrudan bilgilerle sahâbî kabul edilmesinin yanında "bazı görevlerin sadece sahâbîlere verildiği" gibi dolaylı bilgilerden yararlanıldığı anlaşılmaktadır.

Ruaynî'nin de eserinde, -kendinden önceki müellifler gibi- "sahâbî kabul kıstaslarını" geniş tuttuğu görülmektedir. Tercemelerdeki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla müellif, Hz. Peygamber ile görüştüğü bilgisi ulaşan, hatta görüşme imkanı olanları eserine almıştır. Ruaynî, -elimizdeki metne göre- daha sonraki dönemde İbn Hacer'in eserinde verdiği bu kuralları ifade etmese de, Hz. Peygamber zamanında doğan,⁹⁸ doğumu sonrası huzuruna getirilerek tahnik yaptığı,⁹⁹ onun zamanına yetişen¹⁰⁰, savaşa komutan olarak giden¹⁰¹ veya meşhur sahâbîler tarafından yönetici tayin edilen¹⁰² kimse-leri de eserinde zikretmiştir.

⁹⁶ İbn Hacer, *İsâbe*, I, 161.

⁹⁷ İbn Hacer, *İsâbe*, I, 162.

⁹⁸ Ruaynî, *Câmi'*, I, 108, 115, 123, 127, 199; II, 43, 153, 332; III, 10, 17, 118; IV, 440; V, 114, 235, 301, 449; VI, 136, 158.

⁹⁹ Ruaynî, *Câmi'*, I, 149, 179; III, 414; V, 388.

¹⁰⁰ Ruaynî, *Câmi'*, I, 150, 158, 282, 287, 388, 408, 409; II, 108, 319; III, 110; IV, 330; VI, 143, 219. Ruaynî, İskenderiye valisi Mukavkıs'ı da İbn Mende ve Ebû Nuaym'ı referans göstererek sahâbe arasında saymaktadır. bk. Ruaynî, *Câmi'*, V, 224.

¹⁰¹ Ruaynî, *Câmi'*, IV, 225.

¹⁰² Ruaynî, *Câmi'*, III, 111.

Ruaynî'nin sahâbî kıstasları açısından dikkat çeken bir nokta, onun cinleri de sahâbî kabul etmesidir.¹⁰³ Müellif bu konuda Darekutnî¹⁰⁴ ve İbn Fethûn gibi¹⁰⁵ kendinden önceki bazı biyografi yazarlarına tabi olmuştur.¹⁰⁶ Bununla birlikte önceki müelliflerin tamamının bu düşüncede olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) naklettiğine göre¹⁰⁷ Ebû Musa (ö.581/1185), "Eğer Darekutnî'nin (ö. 385/995) eserindeki bütün tercemeleri zikretmeyi şart edinmeseydim, bu ve benzerlerine yer vermezdim" demektedir.¹⁰⁸ Sonraki müelliflerden İbn Hacer ise Ebû Musa ve İbnü'l-Esîr'in bu tenkidlerini haklı görmemekte ve onların da insanlar gibi mükellef olmaları ve Hz. Peygamber'i imanla görmeleri sebebiyle sahâbî sayılmalarında bir engel bulunmadığını söylemektedir.¹⁰⁹

Öte yandan, Ruaynî'nin kendinden önceki literatürde adı geçen pek çok tercemeyi bir değerlendirme yapmaksızın eserine aldığı görülmektedir. Bunlardan anlaşıldığı kadarıyla müellif, diğer sahâbe eserlerinde sahâbî olduklarına dair eleştiri bulunmayanları -başka bilgilerle çelişmediği takdirde- eserinde zikretmiştir. Bu durum özellikle Ruaynî öncesi kaynaklarda yer

¹⁰³ Ruaynî, *Câmi'*, I, 7. (Naşirin notu) Örnekler için bk. I, 158, 281, 285; II, 421; III, 151; IV, 195, 227; V, 36, 327.

¹⁰⁴ Ruaynî, *Câmi'*, II, 422.

¹⁰⁵ İbn Fethûn, kendinden önceki ulemadan cinleri sahâbî kabul eden ilk ismin, Marifetü's-sahâbe kitabının müellifi (bk. Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, Beyrut, 1986, II, 495) Hafız Bâverdî (ö. 310/922) olduğunu ifade etmektedir. (Ruaynî, *Câmi'*, I, 282.)

¹⁰⁶ Nitekim Ruaynî, Semhac el-Cinnî başlığında, Hz. Peygamber'in insan ve cinlere peygamber olarak gönderildiğini belirterek onların da sahâbî sayılması gerektiğini zikretmiştir. bk. Ruaynî, *Câmi'*, III, 151.

¹⁰⁷ İzzeddin İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, nşr. Ali Muhammed Muavvîd, Adil Abdülmevcûd, Beyrut ty, II, 331. İbnü'l-Esîr'in de bu konuda Ebû Musa ile aynı kanaatte olduğu anlaşılmaktadır. Bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 193.

¹⁰⁸ Ebû Musâ aynı tavrı, diğer bir cin olan Semhac başlığında da uygulamaktadır. bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 553.

¹⁰⁹ İbn Hacer, *İsâbe*, II, 480.

almayan tercemelerde daha bariz bir şekilde tezahür etmektedir.¹¹⁰ Bu örneklerde terceme sahibinin adını verdikten sonra kaynağına atıf yapmakta ve diğer başlığa geçmektedir.¹¹¹ Yukarıdaki bilgiler ışığında müellifin, mümkün olduğu kadar çok sayıda biyografiyi eserine alabilmek amacıyla kendinden önceki kıstasları eserinde takip ettiği anlaşılmaktadır.

iii. Tekrarları:

Sahâbe literatüründe sıkça görülen tekrarlar, *Câmi'*de de bulunmakla birlikte –bu alandaki diğer eserlerde olduğu gibi– doğal kabul edilmelidir. Zira, bir râvinin hem ismi ve künyesi, hem de lakabı varsa bunlardan herhangi birine bakıldığı zaman terceme hakkında bilgiye ulaşılabilmesi gerekli görülmüştür. Ancak bu tekrarlarda başlıkların altındaki bilgiler mükerrer olarak zikredilmemiş, bilakis en meşhur kullanımın olduğu yere işaret edilmiştir. Mesela Aşere-i mübeşşere'den olarak bilinen sahâbiler, kitabın en başında bir arada verilmesine rağmen, alfabetik olarak isimlerine uygun yerlerde başlık açılmış ve baştaki yerlerine atıf yapılmıştır.

Öte yandan eserde künyesi ile bilinen bir sahâbîye isminin olduğu yerde de bir başlık açılmakta ve künyesine yönlendirilmektedir. Mesela Ebû Hureyre için Abdurrahman b. Sahr¹¹², Abdüşşems¹¹³ maddelerinde birer başlık açılmış her ikisinde de künye kısmında bilgi verileceği beyan edilmiş-

¹¹⁰ Ruaynî, kendinden önceki sahâbe literatüründe geçmeyen tercemeleri büyük oranda İbn Habîb'in el-Muhabber'inden; az bir kısmını ise İbn Hişam'ın bir kitabı, Müslim'in el-Efrâd'ı, Ebu Davud'un el-Merâsîl'i, İbn Sa'd'ın et-Tabakât'ından istifade ederek bir araya getirmiştir. bk. Ruaynî, *Câmi'*, I, 18. (Naşirin notu.)

¹¹¹ Ruaynî, *Câmi'*, VI, 184, 216, 217, 230, 249, 272, 273, 331, 340, 377, 413, 453, 459.

¹¹² Ruaynî, *Câmi'*, III, 479

¹¹³ Ruaynî, *Câmi'*, IV, 5.

tir.¹¹⁴ Aynı zamanda isminde ihtilaf bulunan¹¹⁵ veya iki ismi bulunan sahâbîler hakkındaki bilgilere her iki ismiyle de ulaşılabilir.¹¹⁶

iv. Tenkidleri:

Sahâbe literatürünün dinamik olmasını sağlayan unsurların en önemlilerinden biri de bu türün, geçmiş eserlerin üzerine bina edilmesidir. Bu sayede geçmiş birikim korunarak, sonraki müellifin tespitlerine alan açılmaktadır. Bu şekilde genişleyen sahâbe eserlerinde müellifler, kendilerinden önceki bilgileri aynen kabul etmemiş, bilakis tenkid süzgecinden geçirmişlerdir. Bu alandaki kitapların temel özelliklerinden biri olan “geçmiş bilgileri kontrol ederek kendi eserine dahil etme” uygulaması **Câmi'** de sürdürülmektedir. Bu vesileyle Ruaynî, kendinden önceki bilgileri zikrettikten sonra genellikle “قلت” diyerek kendi görüşünü bildirir. Mesela sahâbî olmadığı halde eserlerine aldıkları için daha önceki müellifleri¹¹⁷ tenkit eder; başkalarının tenkidlerini nakleder,¹¹⁸ başkasının tenkidini tenkit eder,¹¹⁹ isme yönelik düzeltmelerde bulunur,¹²⁰ bir kişiyi farklı isimlerle eserlerine aldıkları için eleştirir,¹²¹ bir kimsenin sahâbî olduğuna işaret eden rivayetlerin güvenilirliğini sorgular¹²², kaynaklar arasında mukayese yapar.¹²³ Bazı tercemelerde ise râvinin hadis rivayetine yer vererek seneddeki konumun-

¹¹⁴ Eserin yazma nüshasında Künyeler başlığında و harfinden sonrası eksik olduğu için, [bk. Ruaynî, *Câmi'*, VI, 175. (Naşirin notu)] Ebu Hureyre maddesi matbu' nüshada yer almamaktadır.

¹¹⁵ Ruaynî, *Câmi'*, III, 103, 209; V, 212, 445, 449, 465.

¹¹⁶ Ruaynî, *Câmi'*, III, 49; V, 203, 402, 404.

¹¹⁷ Ruaynî, *Câmi'*, I, 116; II, 141; IV, 107.

¹¹⁸ Ruaynî, *Câmi'*, I, 194, 201, 204, 429; IV, 289.

¹¹⁹ Ruaynî, *Câmi'*, I, 176; III, 116.

¹²⁰ Ruaynî, *Câmi'*, I, 191, 277, 280; III, 119.

¹²¹ Ruaynî, *Câmi'*, IV, 69, 82, 323; VI, 110.

¹²² Mesela, Hz. Peygamber'in cini olarak tavsif edilen Ebyad el-Cinnî başlığında konu ile ilgili bir rivayete yer verdikten sonra إسنادہ عنہ ظلمة و demektedir. bk. Ruaynî, *Câmi'*, I, 159. Başka örnekler için bk. Ruaynî, *Câmi'*, I, 189; II, 145, 147; III, 11; IV, 169.

¹²³ Ruaynî, *Câmi'*, I, 164, IV, 170, 176; V, 486.

dan hareketle râvinin sahâbî olup olmadığı hakkında değerlendirmeler yapar¹²⁴. Müellifin tenkitlerine genel olarak bakıldığında Ebu Nuaym, Ebû Musa, İbn Abdülber, İbn Mende ve İbn Fethûn en çok eleştirilen kimseler arasındadır.¹²⁵

Ruaynî'nin tenkitlerinde dikkat çeken konulardan biri de onun hadislerdeki illet konusuna vakıf olduğudur. Bu sayede hadislerdeki illetler sebebiyle sahâbî olmayan bazı kimselerin sahâbî sayılmasına engel olmaktadır.¹²⁶ Örnek olarak Ruaynî, Merâvih el-Müzenî'nin isminin; İbn Kâni' ve ondan naklen İbn Fethûn'un eserlerinde geçen bir isnadda yer alan "babası-dedesi" ilişkisindeki dedesinin sonundaki (جده) zamirin yanlış anlaşılması sebebiyle "mim" harfinde kaydedildiğini, ismin gerçekte Ubeyd b. Merâvih olduğuna işaret etmektedir.¹²⁷

Müellifin tenkitlerinin bizzat bilgiye yönelik olduğu, hatalı gördüğü kaynaklarının şahıslarını rencide etmediği dikkat çekmektedir. Mesela Ebu Musa'nın sahâbî olarak eserine aldığı Hucr el-Adevî'nin, seneddeki sahâbî râvinin düşmesi sebebiyle sahâbî zannedildiğini iddia eden Ruaynî, Ebû Musa'nın hatalı bir karar verdiğini ifade etmiş ancak bunu "cins atlar bile bazen tökezler" vecizesiyle saygılı bir şekilde ifade etmiştir.¹²⁸

¹²⁴ Ruaynî, *Câmi'*, I, 159, 160, 161, 189; II, 142, 201.

¹²⁵ Ruaynî'nin tenkitlerine örnek olarak bk. Ruaynî, *Câmi'*, I, 19-30. (Naşirin notu)

¹²⁶ Ruaynî, *Câmi'*, III, 496. Ruaynî, Abdurrahman b. Sebre'nin zikredildiği başlıkta kendinden önceki bazı müelliflerin aynı isme sahip ikinci bir kişiyi naklettiklerini belirterek, bunun hata olduğuna işaret etmektedir. Ruaynî, *Câmi'*, III, 473. Aynı râvi hakkında İbn Hacer ise hadisin illeti sebebiyle onun ikinci bir sahâbî zannedildiğini söylemektedir. bk. İbn Hacer, *İsâbe*, V, 177.

¹²⁷ Ruaynî, *Câmi'*, V, 205. Nitekim İbn Hacer de İbn Kâni'in bu hatasına dikkat çekmiştir. (bk. İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 53. Babası-dedesi şeklindeki isnad türleri bu alandaki tartışma konularında önemli bir yer tutmaktadır.

¹²⁸ Ruaynî, *Câmi'*, II, 103.

Aşağıda Ruaynî'nin değerlendirmelerinden birkaç örnek verilerek daha önceki eser, müellif ve görüşlere yönelttiği tenkitlere işaret edilecektir.

1. Şi'bel b. Ahmer (شعبل بن أحمـر) olması gereken kimsenin adını Said b. Ahmed (سعيد بن أحمد) olarak eserine alan İbn Fethun'un tashif yaptığını belirterek doğrusunun, İbn Mende ve Ebu Nuaym'ın eserlerindeki şekli olduğunu ifade etmiştir.¹²⁹
2. Sa'd el-Ensârî başlığında Ruaynî, kendi isnadıyla bir hadis rivayet etmiş ve metinden hareketle sahâbînin adının Sa'd el-Ensârî olduğunu beyan etmiştir. Aynı başlıktaki bir başka rivayette ise olayı yaşayan sahâbînin adı Sa'd b. Muaz olarak belirtilmişse de müellif, ikinci rivayette geçen bilginin senedindeki râvinin çok zayıf olması sebebiyle "eğer rivayet doğruysa" diyerek şüphesini izhar etmiştir. Ruaynî, endişesinin yanında meşhur sahâbî Sa'd b. Muâz'ın hadisteki olaydan birkaç sene önce vefat ettiğini de ekleyerek doğru olması halinde aynı isimdeki bir başka kişi olması ihtimaline işaret etmiştir.¹³⁰
3. Daha önceki kaynaklarda iki farklı kişi zannedilen Mâiz isimli râvinin aslında bir sahâbî olduğunu belirtmiş ve diğer kaynakların yanlış anlamasına sebep olabilecek ihtimalleri de zikretmiştir.¹³¹
4. Mâlik b. Uhaymir isimli râvinin sahâbî olmadığı yönündeki görüşleri ise, Buhârî'nin kendisinden semâ' lafzıyla naklettiği bir rivayeti delil getirerek tenkid etmiştir.¹³²

¹²⁹ Ruaynî, *Câmi'*, III, 3.

¹³⁰ Ruaynî, *Câmi'*, II, 462, 463.

¹³¹ Ruaynî, *Câmi'*, V, 5.

¹³² Ruaynî, *Câmi'*, V, 6.

5. Mâlik b. Evs'in sahâbî olup olmadığına dair iki görüşü verip, kaynak veya delil göstermeksizin sahâbî olmadığı görüşünün daha doğru olduğunu belirtmiştir.¹³³
6. Sahâbî olduğuna delil getirilen rivayetin senedindeki râvilerden sonuncusunun hiçbir sahâbî ile görüşmediği bilgisinden dolayı Mâlik b. Ebî Sa'lebe'nin sahâbî olamayacağını bildirir.¹³⁴
7. Mezkûr el-Kıbtî'nin tercemesinde onu nakleden râvilerden birinin hatası sebebiyle bu isimde zikredildiğini¹³⁵, asıl isminin Yakûb el-Kıbtî olduğunu belirterek Yakûb başlığında ilgili sahâbîye yer verir.¹³⁶
8. Muâz b. Zehre'nin sahâbîliği hakkındaki tartışmaları verir ve sahâbî kabul edenlerin hata ettiğini belirtir.¹³⁷

Sonuç

Hz. Peygamber'in en hayırlı nesil olarak tavsif ettiği tabakayı oluşturan sahâbîler, İslâmî ilimler halkasının başlangıcı olmuş ve çeşitli vesilelerle araştırmalara konu edilmiştir. Bu çalışmaların bir kısmında sahâbî kabul edilme şartları, sahâbîlerin sayıları, verdikleri fetvaların İslâm hukukundaki yerleri gibi meseleler tartışılmıştır. Rivayetlerin sıhhati, hadis ilminin en temel araştırma alanlarından biri olduğu için sahâbîlerin tanınması –sahih hadis şartlarından biri olan- senedin kopuk olup olmaması ile doğrudan ilişkili kabul edilmiştir. Bu sebeple hadis âlimleri sahâbîlerin tespitine özel bir önem atfetmiş ve bu alanda müstakil eserler telif edilmiştir.

¹³³ Ruaynî, *Câmi'*, V, 9.

¹³⁴ Ruaynî, *Câmi'*, V, 12.

¹³⁵ Ruaynî, *Câmi'*, V, 204.

¹³⁶ Ruaynî, *Câmi'*, V, 431.

¹³⁷ Ruaynî, *Câmi'*, V, 119.

Sahabe literatürünün ilgi alanının sınırlılığı sebebiyle, yazılan eserler de genelde birbiri ile bağlantılı olarak telif edilmiştir. Bunların bir kısmı, bir veya daha fazla eseri merkeze alarak onlardaki tercemeleri tamamlayan veya yanlış gördükleri konuları tashih eden bir hüviyette –istidrak türünde- tertip edilmiştir. Bazı eserler ise belirli bir kitaba bağlı kalmadan kendinden önceki bütün literatürden istifade etmektedir. Endülüslü âlim Ebû İsa er-Ruaynî'nin (ö. 632/1234) kaleme aldığı *el-Câmi' li-mâ fi'l-musannefâti'l-cevâmi'* bu tür teliflerden biridir. Bu eser sahâbe alanında kendi dönemine kadar kaleme alınmış en geniş kaynak ve içeriğe sahip kitaplardan olmasına rağmen gerek Endülüs'teki siyasi sıkıntılar, gerekse Doğu İslâm dünyasındaki Haçlı seferleri ve Moğol istilası sebebiyle hak ettiği şöhreti yakalayamamıştır. Mesela, bu alanda eseri bulunan Zehebî, müellife ve eserine sadece ismen atıfta bulunmuş; sahâbe konusunda en çok kaynağa sahip olarak nitelenen İbn Hacer ise –eserinde yaptığımız taramalara göre- Camî'den hiç bahsetmemiştir.

Camî, ülkemizdeki akademik çalışmalara pek konu edilmemiş olsa da kendi zamanına kadar yazılan en geniş eser vasfını taşıması, bu alanda kaleme alınan en hacimli eser olan *İsâbe'*de bile bulunmayan 218, matbu' sahabe literatüründe hiç yer almayan 132 sahabî ismini ihtiva etmesi gibi hususiyetlere sahiptir. Bu da sahabe literatürü alanındaki çalışmaların İbn Hacer ile son bulmaması gerektiğine, yapılacak çalışmalara açık ve dinamik yapısına işaret etmektedir.

Ruaynî, kendisinden önce yazılan ve ulaşabildiği sahâbe ve hadis literatüründen istifade ile eserinde yer verdiği 7539 tercemeyi, erkeklerin isimleri, künyeleri, hanımların isimleri ve künyeleri ana başlıklarında alfabetik olarak sıralamıştır. Bununla birlikte başlık ve numara verilen şahıslardan her biri müellife göre sahâbî değildir. Zira müellif, -bu alandaki

literatür büyük oranda kendinden önceki eserlere atıf yaptığı için-önceki kaynaklarda sahâbî olduğu belirtilen şahıslarla ilgili itirazını, o şahsın adına açtığı tercemede incelemiş ve bu durum, ilgili ismin sahâbe literatüründe yer almasına sebep olmuştur. Ayrıca bu özellikteki şahıslar, *-Cami'* dahil olmak üzere- ilgili literatürde dağınık halde bulunmakta, isim ve sayılarının tespiti için tek tek biyografilerin okunması gerekmektedir.¹³⁸

Ruaynî, -kendinden önceki sahâbe literatürünü daha ileri seviyeye taşıyarak- 19 hadis ve sahâbe kitabını temel kaynak olarak kullanmış, buna bağlı olarak da eserine aldığı biyografiler o zamana kadar tespit edilen en yüksek sayıya ulaşmıştır. Başlıklarda belirttiği temel kaynakları dışında tercemelerin içinde de pek çok kitaba/yazara atıf yapan müellif, remiz kullanılarak hem başlıklarda hem de içerikte kaynak göstermektedir. Ruaynî'de yer almasına rağmen, İbn Hacer'in *İsâbe'*sinde zikredilmeyen râvilerin büyük çoğunluğu -müellifin terceme başlarında verdiği remizlerden anlaşıldığı kadarıyla- İbn Hacer'in de kaynakları arasında yer alan İbn Fethûn'da bulunmaktadır. İbn Hacer'in bu isimleri eserine neden almadığı ise ayrı bir araştırma konusu olmalıdır.

Ruaynî, eserin boyutunu geniş tutmamak amacıyla başlıklardan sonra bir kimsenin sahâbî olmasına yetecek bilgileri vermiş, diğer kaynaklarda olduğu gibi hayat hikayeleri, rivayetleri gibi konulara girmemiş, isminde ihtilaf edilen kimselere veya sahâbîliğine delalet eden hadislere yer vermemiştir.

¹³⁸ Bunun tek istisnası İbn Hacer'dir. Zira o, her harfi dört başlık altına bölerek, dördüncü kısmı daha önceki eserlerde sahâbî olarak zikredilen râvilerin tenkidine hasretmiştir. bk. İbn Hacer, *İsâbe*, I, 156.

Hicrî V. asırdan itibaren, rivayetlerden hareketle sahâbîleri tespit etmeyi amaçlayan ilk sahâbe biyografilerine ek olarak Hz. Peygamber'i gören hatta onunla aynı zamanda yaşadığı sonucuna ulaşılan kimselerin de yer aldığı, öncekilere oranla daha geniş kapsamlı eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu alanda eser yazan diğer müellifler gibi Ruaynî de, eserine alma şartlarını geniş tutmuş, Hz. Peygamber'i gördüğü sabit olanların yanında o yıllarda doğan, doğumu sonrası huzuruna getirilerek tahnik yaptığı, onun zamanına yetişen, savaşa komutan olarak giden veya meşhur sahâbîler tarafından yönetici tayin edilen kimseleri, hatta cinleri sahâbî kabul ederek eserinde yer vermiştir. Bu da müellifin, sahabe tespitinde sahâbî olduğu doğrudan tespit edilen kimselerin yanında dolaylı bilgilerden de istifade ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte müelliflerin bu önkabullerinin uygulamadaki başarısı müstakil araştırma konusu olmalıdır.

Câmî'in de içinde yer aldığı sahâbe biyografisi eserlerindeki temel sorunlardan biri ise mümkün olduğu kadar çok sahâbîyi tespit edebilmek amacıyla yeteri kadar güvenilir olmayan bilgi kaynaklarından da istifade etmeleridir. Örneğin Ruaynî, hicrî 333 yılında, 894 yaşında vefat eden ve sahâbî olduğunu iddia eden¹³⁹ Serbâtek el-Hindî'yi kendinden önceki literatüre tabi olarak eserinde zikretmekte¹⁴⁰ ancak onun bu özelliğine işaret etmemektedir. Nitekim hadisçilerin, hadise sahih veya zayıf hükmünü vermedeki titizliği, sahâbe bilgisinin tespitinde göstermedikleri, senedinde zayıf kimselerin bulunduğu hadisleri sahâbe bilgisinin tespitinde delil ola-

¹³⁹ İbn Hacer, *İsâbe*, III, 229.

¹⁴⁰ Ruaynî, *Câmî'*, III, 145. bk. Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, s. 331.

rak kullandıkları görülmektedir.¹⁴¹ Sahabe literatüründen istifade edilirken bu hususların dikkate alınması gerekmektedir.

Kaynakça

Abdullah b. Muhammed İbnü'l-Faradî, *Târîhu'l-ulemâ ve'r-ruvâti'l-ilmî bi'l-Endülüs*, nşr. İzzet Attar, Kahire, 1988.

Abdullah Muhammed Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, Abu Dabi 2004,

Ebü Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve'ta'dil*, Beyrut, 1952.

Abdülhadi Ahmed Hüseyin, *Mezâhiru'n-nehdati'l-hadîsiyye fi ahdi Ya'kûb el-Mansûr el-Muvahhidî*, Tıtvan, 1982.

Abu Nayeem Md. Raîsuddîn, "Bakî b. Mahled el-Kurtubî ve Endülüs'teki Hadis Çalışmalarına Katkısı", çev. Murat Gökalp, *Dini Araştırmalar*, Cilt:7, sy. XXI, Ankara 2005.

Ahmed b. İbrâhim İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî, *Kitâbu Sılatü's-Sıla ez-Zeyl ale's-Sıla li'bn Beşküval*, nşr. Abdüsselam el-Herras, Rabat, 1993.

Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmad, *Şezeratü'z-zeheb fi ahbari men zeheb*, nşr. Abdulkadir Arnaud, Beyrut, 1991.

Ali b. Abdullah b. Muhammed el-Cüzami en-Nübahî, *Târîhu kudati'l-Endülüs*, Beyrut, 1995.

¹⁴¹ Yazıcı, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, s. 275. Bu konuyu sahâbe biyografisi konusunda en geniş eserin sahibi olan İbn Hacer de açıkça dile getirmektedir. İbn Hacer, *İsâbe*, I, 155.

Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhü'l- meknûn fi zeylin alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Şerefettin Yaltkaya, Rifat Bilge, Ankara, 1972.

Celaeddin Abdurrahman b. Ebî Bekir Suyutî, *Tabakatü'l-huffâz*, Beyrut, 1983.

Çavuşoğlu, Ali Hakan, "Endülüs'te Rey-Hadis Mücadelesi", *İslâmiyât*, 2004, cilt: VII, sayı: 3 [Karşılaşma 3: Endülüs Tecrübesi özel sayısı], s. 59-74.

Ebû Bekir b. Hamîs el-Mâlikî, *Matla'u'l-envâr ve nüzhetü'l-basâiri ve'l-epsâr*, nşr. Abdullah Murâbit, Beyrut, 1999.

Ebû Bekir Şemseddin Muhammed b. Abdullah İbn Nasîrüddin, *Tav-zihü'l-müştebih, fi zabti esmai'r-ruva ve ensâbuhum ve elkâbuhum ve künahum*, nşr. Muhammed Naîm el-Araksûsî, Beyrut, 1993.

Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim İbn Ebû Şeybe, *Mu-sannef*, nşr. Muhammed Avvame, Beyrut, 2006.

Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyi-zi's-sahâbe*, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut, 1995.

....., *Lisânü'l-mîzân*, Beyrut, 1986.

....., *Takrîbü't-Tehzîb*, nşr. Muhammed Avvâme, Suriye, 1986.

Güner, Osman, "Hadis Rivayeti Açısından Sahâbeye Yöneltilen Bazı Tenkitlerin Değerlendirilmesi", *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Sempozyumu*, Ankara, 2003.

Hâkim Ebû Abdullah en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, nşr. Abdülkâdir Ata, Beyrut, 2002.

Hakim en-Nisâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin, Beyrut, 1980

Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm- kâmusu terâcim*, Beyrut, 1192.

İbn Abdülberr, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, nşr. Ali Muhammed Bicâvî, Beyrut, 1992.

İbnu'l-Ebbâr, Muhammed b. 'Abdillah b. Ebî Bekir el-Kudâ'î el-Belensî, *et-Tekmile li Kitâbi's-Sıla*, nşr. 'Abdüsselâm Herras, Beyrut, 1995.

İbnu'l-Emîn et-Tuleytulî, Ebû İshâk İbrahim el-Kurtubî, *el-İstidrâk 'ale'l-İstîâb*, nşr. Hannân el-Haddâd, Fas, 2008.

İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, nşr. Muhammed Yusuf Dekkâk, Beyrut, 2003.

....., *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, nşr. Ali Muhammed Muavvad, Adil Abdülmevcûd, Beyrut ty.

Fierro, İsaibel, "Hadisin Endülüs'e Girişi", trc. Murat Gökalp, *A.Ü.İ.F.D.*, 2006, XXXXVII, sy. 2.

Juyntboll, G.H.A., *Muslim Tradition*, Cambridge, 1983.

Kadı İyaz b. Musa el-Yahsubî, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, nşr. Tavit Tanci-v.dğr., Rabat, ty.

Muhammed Abdülhay b. Abdülkebir b. Muhammed el-Kettanî, *Fih-risü'l-fehâris ve'l-esbât*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut, 1982.

Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevi, *er-Ref' ve't-tekmül fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, nşr. Abdülfettah Ebû Gudde, Kahire, 2000.

Muhammed b. Fütuh b. Abdullah Mayurki Ezdi el-Humeydî, *Cezve-tü'l-muktebis fî zikri vülâti fî târihi ulemâi'l-Endülüs*, nşr. Muhammed Tavit Tancî, Kahire, 1952.

Muhammed b. Haris b. Esed el-Kayrevani el-Huşenî, *Kudâtu Kurtuba*, nşr. İbrâhim Ebyari, Kahire, 1989.

Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, Beyrut, ty.

Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut, 1968 Yardım, Ali, "Ashâb Bilgisinin Kaynakları ve Tirmizî'nin 'Tessimiyetü Ashâb'in-Nebî'si" *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985.

Müessesetü Dâri'l-hadîs el-Haseniyye, *Delîlü'r-resâil ve'l-utrûhât*, Mağrib, 2010.

Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin teracimu musannifi'l-kütübi'l-Arabîyye*, Beyrut, 1993.

Özşenel, Mehmet, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadis", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007.

Öztoprak, Mustafa, "Endülüs Hadisçiliğinde Halifelerin Yeri", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, sayı: 2.

....., "Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Aşamaları", *Marife*, Yaz, 2012.

....., "Hadis İlminin Endülüs'e Girişi", *İğdır Ü.İ.F.D.*, sy. 2, 2013

Kurt, Ali Vasfi, *Endülüs'te Hadis ve İbn Arabî*, İstanbul, 1998.

Paksoy, Kadir, "Sahâbe'nin Sayısı, Hadislerin Sayısı ve Hadis Hafızlarının Dehaları Hakkında Bazı Tespitler", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa, 1997.

Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, nşr. Hamdi Abdülmecid Silefî, Beyrut, 1984.

Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut, 1956.

....., *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaut, Beyrut, 1985

Yazıcı, Mahmut, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, İstanbul, 2015.

Yusuf b. Zekî el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, nşr. Beşşar Avvad Ma'rûf, Beyrut, 1980.

